

Od nálezů k příběhům: Archeologické léto spojuje vědu a zážitek

Šestý ročník celorepublikové akce Archeologické léto, kterou koordinují Archeologické ústavy AV ČR v Praze a v Brně (ARÚ, ARÚB), byl v několika ohledech rekordní. Ačkoliv se na akci podílel stejný počet spolupracujících organizací jako vloni (viz Filipová, Zannikos 2024), nabídli jsme opět o něco více zajímavých míst k prozkoumání – celkem 121 archeologických lokalit, expozic, terénních výzkumů, archeoparků či archeoskanzenů. Ty bylo možné navštívit od 13. června do 28. září 2025 během 253 komentovaných prohlídek. Rezervace byly spuštěny 9. června a již o týden později, v době, kdy vyšla tisková zpráva v médiích, byly některé prohlídky obsazené. Týkalo se to zejména jednoho z lákadel letošní sezóny s názvem *LETY DO MINULOSTI. Zviditelněná paměť zaniklé krajiny pod Řípem z letadla* (ARÚ). Pod tímto názvem se ukrývaly dva termíny, kdy mohlo šest nejrychlejších zájemců absolvovat na vlastní kůži zážitek z tzv. letecké archeologie nad krajinou kolem Řípu. V tomto mikroregionu lze při příznivých vegetačních podmínkách sledovat mnoho porostových příznaků archeologických objektů, od pohřebních mohyl až po napoleonská liniová opevnění. Velký zájem byl rovněž o další netradiční lokalitu, díky níž se návštěvníci seznámili s tzv. podvodní archeologií. Prohlídky s názvem *Ostrovský klášter u Davle* (ARÚ) nabídly možnost nejenom navštívit bývalý benediktinský klášter založený kolem roku 1000 na ostrově sv. Jiří u Davle (obr. 1), ale také dozvědět se více o archeologickém průzkumu pod vodní hladinou, kde byly dokumentovány dosud ležící stavební prvky kláštera. První akce Archeologického léta však přiblížila výsledky rozsáhlých archeologických výzkumů v jiné podobě – vernisáží venkovní putovní panelové výstavy *Minulost pod koly. Archeologie na obchvatu Prahy* (ARÚ, Ředitelství silnic a dálnic – ŘSD, Ústav archeologické památkové péče středních Čech), která proběhla v Praze-Dubči. Dále byla v průběhu léta výstava uvedena v Kuříně, Nupakách, Říčanech, Uhřetěvsi, Kolovratech, Běchovicích a Újezdu nad Lesy a byla doprovázena také mobilní aplikací „Minulost pod koly“, pomocí které si návštěvníci mohli zobrazit vybrané artefakty ve 3D. Poslední prohlídka letošní sezóny v závěru září nabídla možnost vydat se po stopách lovců a sběračů v Českém krasu (ARÚ). Lokalita Na Skalici byla opakovaně navštěvována v průběhu cca 8000 let, a to od lovců koní a sobů z období magdalenieny až po období mezolitu. Význam lokality spočívá zejména v dobře

zachovaných, a pozdějšími aktivitami nezničených, mocných sedimentech, které skýtají poměrně velkou koncentraci movitých i nemovitých archeologických památek.

Dle rezervačního systému bylo vytvořeno 5 379 rezervací, což je asi o 400 více než v loňském roce. Jistě je potřeba zohlednit také vyšší počet lokalit i prohlídek, nicméně o rostoucím zájmu svědčí jak vyšší obsazenost prohlídek – za celou ČR průměrně 75 % (na Moravě až téměř 80 %), tak vyšší počet účastníků soutěže (viz Kosarová et al. 2022, 192–193). Stejně jako v minulých letech ale víme, že ve skutečnosti dorazilo na prohlídky i mnoho lidí bez rezervace (viz také Filipová, Zannikos 2023; 2024), mimo jiné také v souvislosti s archeologickým geocachingem (viz níže, pro více informací Kosarová et al. 2021, 272).

Akce Archeologické léto je propagována několika způsoby. Hlavním zdrojem informací jsou webové stránky (AL), jejichž prostřednictvím si také návštěvníci vytváří rezervace. Informace o konajících se prohlídkách, ale také různá aktuální sdělení, jsou komunikovány přes facebookový kanál Archeologického léta (FB AL). Zde již máme 842 sledujících, což je o 200 více než vloni. Pro zajímavost – od 9. června, kdy jsme oficiálně spustili rezervační systém pro sezónu 2025, do konce září jsme zveřejnili 50 příspěvků, které měly celkově 32 878 zhlédnutí. Oznámení o zahájení Archeologického léta a několik dalších tematických příspěvků potom vidělo dalších 15 732 lidí přes facebookové stránky Archeologického ústavu v Brně (FB ARÚB) a 8 213 lidí přes facebookové stránky Archeologického ústavu v Praze (FB ARÚ). V průběhu června a července také pravidelně probíhá plakátová reklamní kampaň v prostorách pražského metra a vlakových nádraží. Většina ze spolupracujících institucí si zároveň propaguje své komentované prohlídky vlastními informačními kanály. Dále šíříme povědomí o akci propojením s geocachingem a pro příští rok je plánováno propojení s Klubem českých turistů, a to i v podobě pravidelných příspěvků o archeologických lokalitách v časopisu Turista. Klíčová je při propagaci akce trvale spolupráce s médii. Od vydání tiskové zprávy se v médiích objevilo 116 zpráv, nejvíce jich bylo 16.–21. června a 16.–18. září 2025. V prvním termínu v souvislosti s vydáním tiskové zprávy, v druhém termínu trochu překvapivě nedlouho před závěrem akce, v souvislosti s pozvánkou na návštěvu probíhajících výzkumů na Karlově Hrádku u Purkarce (Archeologický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity). Nejčastěji se informace o prohlídkách objevily v rozhlasových reportážích (37 %) a na online platformách (28 %). Mediálně nejatraktivnější byly opět již výše zmíněné komentované přelety kolem Řípu.

Každý rok se snažíme obohatit program Archeologického léta nejen o nové lokality k prozkoumání, ale také o zcela novou náplň. Letos se nám do nabídky podařilo zařadit již zmíněný formát putovní výstavy, ale také několik workshopů – ukázek experimentální archeologie. Prvním byla *Experimentální výroba dehtu na hradě Šelmberk* (ARÚB, ARÚ, Danar, z. s.), která proběhla již v závěru června. Akce vznikla jako jeden z výstupů mezinárodního projektu v podobě několikadenního pracovního setkání s názvem DEHET – SMOLA – PRYŠKYŘICE věnovaného lesním řemeslům. Cílem akce bylo propojit různé odborníky (archeology, etnology, historiky, paleoekology) s experimentátory, studenty a popularizátory vědy za účelem sdílení zkušeností. Poslední den setkání byl otevřen široké veřejnosti. V areálu historicko-řemeslně-vzdělávacího centra Šelmberk bylo možné v pravidelných intervalech pozorovat komentované ukázky, při

Obr. 1. Ostrovský klášter u Davle. Nové nadezdávky kopírující půdorys kláštera. Foto Archeologický ústav AV ČR, Praha.

Fig. 1. Ostrov Monastery near Davle. Reconstructed low walls outlining the original monastery layout. Photo by Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences, Prague.

Obr. 2. Výroba středověkého skla v Areálu experimentální archeologie Vlkovsko. Foto Galerie a muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod.

Fig. 2. Production of medieval glass at the Experimental Archaeology Centre Vlkovsko. Photo by Gallery and Museum of Vysočina, Havlíčkův Brod.

nichž se zájemci dozvěděli, jak se sbíraly a zpracovávaly základní suroviny, jaké techniky naši předkové používali při výrobě dřevního dehtu, smoly a pryskyřice a jaké bylo jejich využití. Areál experimentální archeologie Vlkovsko (Galerie a muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, ARÚB) nabídl návštěvníkům ve dvou letních termínech možnost dozvědět se celý technologický postup výroby středověkého skla (obr. 2). Samotný experimentální areál existuje již 10 let a postupně byl kromě repliky sklářské pece rozšířen také o repliku chlebové pece a hrnčířské jednokomorové pece s diagonálním tahem plamene. Vzorem pro ni byla pec z 2. poloviny 13. století nalezená v ulici U Skály ve Žďáře nad Sázavou. Součástí prohlídek byla komentovaná procházka po areálu, přednáška o středověkých řemeslech i ukázka pečení v replice chlebové pece. Ve druhém termínu byly prohlídky propojeny s akcí *Pec 2025*, v rámci níž byl předveden proces tavby a foukání skla, ale také tavba železné rudy v malé redukční peci a další řemesla jako stloukání másla, výroba šindele, tkaní, kování nebo mletí obilí. V areálu Sázavského kláštera již podvanácté proběhl *Archeoden Sázava* (Národní památkový ústav, ARÚ) s 270 návštěvníky. Celodenní program pro veřejnost obohatily také dva workshopy, na které bylo možné si vytvořit rezervaci i prostřednictvím Archeologického léta, workshop *Co lze vyčíst z lidských kostí?* s antropoložkou ARÚ Eliškou Zazvonilovou a *Jak si sestavit vlastní rodokmen?* s historikem Davidem Rakušanem. Součástí programu byla také komentovaná prohlídka Sázavského

kláštera, na rajském dvoře bylo kromě různých stanovišť pro děti připraveno také šermířské představení. Dospělí návštěvníci si pak mohli poslechnout přednášku prof. Jana Royta na téma „Ikonografie sv. Prokopa a svatých poustevníků v Čechách“. Široký rozptýl prezentovaných témat dokládají i přibývajících lokality archeologie modernity. V letošním roce bylo možné prozkoumat pět míst z doby relativně nedávné: *Válečná krajina Holýšovska* (Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích), *Mladotice: Podzemní velitelství z období studené války* (Muzeum a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici), *Hradčany – proměny vojenského letiště v Ralsku* (Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě, Archeologické muzeum Šatlava v České Lípě), *Důlní a úpravnický závod Rolava (Sauersack) a zajatecký tábor z 2. světové války* (ARÚ) a *Flak Dívčí Hrad* (ARÚ). V rámci těchto prohlídek měli návštěvníci možnost spatřit vojenské bunkry, části dochovaných muničních továren, důlní závod, zajatecký tábor a kráterové pole vzniklé za 2. světové války i tajný podzemní bunkr z doby studené války. Době nedávno minulé byly věnovány i dvě výstavy, které bylo možné navštívit za doprovodu jejich kurátorů. Výstava *Lauby – světa a stíny Ostravy* (Ostravské muzeum) připomínala historii jednoho domovního bloku od středověku až do jeho zboření v r. 1964 a výstava *Příběh dolu Sauersack: krajina – stroje – lidé* (ARÚ, Muzeum Cheb) přiblížila jednu z nejzajímavějších archeologických lokalit a památek Karlovarského kraje (obr. 3). Zbytky dochovaného cínového dolu, rudné úpravy a tábora pro nuceně pracující válečné zajatce z let 1941–1945 jsou zkoumány již od roku 2013 a na výstavě byly prezentovány nejen archeologické nálezy a archiválie přímo související s důlním závodem, ale obsahovala i atraktivní prvky moderního výstavnictví jako videomapping nebo možnost vyzkoušet si ovládání úpravnického procesu prostřednictvím interaktivní vizualizace.

Na Moravě a ve Slezsku jsme nabídli zájemcům 60 lokalit, které mohli navštívit na 118 prohlídkách, a bylo vytvořeno 2672 rezervací. Téměř polovinu z nich tvořily zcela nové lokality nebo místa, která mohli zájemci navštívit po několikaleté prodlevě. Mezi novinky se zařadilo velkomoravské hradiště Lažánky – „U Čertovy hráze“ (ARÚB), hradiště z doby bronzové na Holém kopci u Buchlovic (Slovácké muzeum) a Hradisko u Svitávký (Muzeum regionu Boskovicka), hradiště ze starší doby železné na Spáleném kopci u Myslejovic (Univerzita Palackého v Olomouci) a hradiště z mladší doby železné Černov u Ježkovic (Moravské zemské muzeum, Muzeum Vyškovska, Ústav archeologické památkové péče Brno), hrady Luginsland (ARÚB), Rožnov (Muzeum regionu Valašsko), Bánov (Slovácké muzeum), Křídlo (Muzeum Kroměřížska) a Bludov (Vlastivědné muzeum v Šumperku), eneolitický mohylník v Kostelci u Holešova (Muzeum Kroměřížska), polykulturní lokalita Třesín u Mladče (Muzeum

Obr. 3. Důlní a úpravnický závod Rolava (Sauersack) a zajatecký tábor z 2. světové války. Panoramatický pohled do prostoru úpravy rudy. Foto Z. Kačerová.

Fig. 3. Rolava (Sauersack) mining and ore-processing complex and the Second World War prisoner-of-war camp. Panoramic view of the ore-processing area. Photo by Z. Kačerová.

Obr. 4. Expozice ve sklepení tzv. Stříbrného domu v Jihlavě. Foto J. Koumar.

Fig. 4. Exhibition in the cellar of the Silver House in Jihlava. Photo: J. Koumar.

Litovel), středověké předměstí s doklady hrnčířství v Litovli a archeologie středověkého města v Uničově, městská památková rezervace v Olomouci (vše Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v Olomouci), „Šikmý“ kostel sv. Petra z Alkantary v Karvině a probíhající archeologický výzkum na zámku v Hlučíně (obě Národní památkový ústav – zemní odborné pracoviště v Ostravě), archeologický výzkum na trase budoucí dálnice v Němčicích nad Hanou (Ústav archeologické památkové péče Brno), tzv. Stříbrný dům v Jihlavě (Archaia Brno; obr. 4), městské opevnění v Jihlavě (Muzeum Vysočiny Jihlava, Univerzita Hradec Králové), areál experimentální archeologie Vlkovsko (ARÚB, Galerie a muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod) a výstava Lauby – světla a stíny Ostravy (Ostravské muzeum). Po několika letech se pak mohli návštěvníci opět projít za doprovodu archeologa po zaniklé středověké vsi Konůvky (Moravské zemské muzeum), Stránské skále (ARÚB), rozsáhlém opevněném hradisku z mladší doby bronzové na Hradisku u Kroměříže (Muzeum Kroměřížska) a po Památníku Jednoty bratrské a městském opevnění v Přerově (Muzeum Komenského v Přerově). Mediálně i návštěvnický nejzajímavější byla nepochybně poslední stojící památka na město Karviná, slavný „Šikmý“ kostel sv. Petra z Alkantary (obr. 5). Prohlídka sestávala ze dvou částí. V té první si zájemci prohlédli samotný kostel z r. 1736, který byl ovšem vystavěn na místě staršího kostela sv. Martina doloženého už

Obr. 5. „Šikmý“ kostel sv. Petra z Alkantary, pozůstatek města Karviná. Foto Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště Ostrava.

Fig. 5. The ‘Leaning’ Church of St. Peter of Alcantara, a remnant of the former town of Karviná. Photo by National Heritage Institute – Regional Office in Ostrava.

k r. 1447, a dozvěděli se více o městě Karviná, které vzniklo díky rozvoji těžby uhlí. Ta se mu nakonec stala osudnou, když město ve 2. polovině 20. století zaniklo právě kvůli poškození zdejší zástavby v důsledku poddolování. V druhé části prohlídky se účastníci přesunuli k asi 500 m vzdálenému bývalému dolu Gabriela. Nejstarší hlubinný důl v Karvině byl založen roku 1854 a jeho činnost se zastavila až roku 2000, kdy byla většina objektů na povrchu demolována; výjimkou byla strojovna, těžní věže a jámové budovy prohlášené za kulturní památku. Od roku 2021 probíhá příprava konverze dolu na společenské a kulturní centrum POHO Park, což vyvolalo zjišťovací a posléze záchranný archeologický výzkum. Návštěvníci prohlídky tak mohli v několika sondách spatřit pozůstatky budov a technologií dokládajících složitý vývoj důlního areálu.

Již potřetí byla moravská část Archeologického léta propojena také s geocachingem (více viz Kosarová et al. 2021, 272). Opět je potřeba poděkovat paní Aleně Mašláňové, která neváhala znovu věnovat svůj volný čas zakládání i osobní koordinaci většiny jednotlivých setkání (tzv. „eventů“) přímo na místě. Podařilo se nám tak zrealizovat 20 setkání příznivců geocachingu, které proběhly vždy půl hodiny před vybranými komentovanými prohlídkami. Cíleně jsme vybírali lokality, které se neopakovaly při setkáních v minulých letech: mohylník Kostelec u Holešova, výzkum v Němčicích nad Hanou, Uničov, hradiště Brno-Obřany, Městská památková rezervace Olomouc, hrad Bánov, „Šikmý“ kostel sv. Petra z Alkantary, středověké předměstí Litovle, hradiště Lažánky, archeologický výzkum na zámku v Hlučíně, hrad Křídlo, zaniklá středověká ves Konůvky, hrad Bludov, Hradisko u Svitávk, Holý kopec u Buchlovic, hrad Luginsland, hrad Rožnov, „Švédské šance“ u Horních Moštěnic, výstava Lauby – světla a stíny Ostravy a Hradisko u Kroměříže. K závěrečnému setkání příznivců archeologie a geocachingu došlo při příležitosti Dnů otevřených dveří v rámci Týdne Akademie věd ČR přímo na Archeologickém ústavu v Brně 8. listopadu, kdy si zároveň zájemci mohli prohlédnout laboratoře a seznámili se s výsledky některých vědeckých projektů pracoviště. Celkem se „eventů“ v průběhu léta zúčastnilo 260 nadšenců, z nichž většina poté pokračovala i na komentovanou prohlídku lokality. Ze zpětné vazby účastníků setkání vyplývá, že za a) mnoho „kačerů“ si již akce Archeologického léta aktivně hledá a opětovně se vrací, za b) pro mnohé se jedná o iniciační (a pozitivní) setkání s archeologií a za c) informace o Archeologickém létě se v této subkultuře už mezi účastníky šíří a setkání se účastní čím dále více zájemců nejen o geocaching.

Ačkoliv Archeologické léto proběhlo již šestým rokem, zdá se, že jsme zdaleka neoslovili všechny zájemce z řad široké veřejnosti, ani nevyčerпали atraktivní archeologické lokality naší krajiny. Zvyšující se zájem jak laické, tak odborné veřejnosti nám dává naději, že udržíme vysokou kvantitu i kvalitu prohlídek. Za druhé jmenované vděčíme zejména všem průvodcům ze 70 spolupracujících institucí,¹ kteří neváhají věnovat svůj čas a energii návštěvníkům. Děkujeme, bez vás by tato akce nemohla vzniknout ani pokračovat.

Článek vznikl v rámci grantového projektu „Archeologický informační systém ČR“. Infrastruktura AIS ČR je zapsána do Cestovní mapy velkých výzkumných infrastruktur ČR a jako stejnojmenný projekt je podporována Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR (identifikační kód LM2023031).

Poznámka

- 1 Organizace, které se v roce 2025 podílely na organizaci Archeologického léta abecedně: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Archaia Brno, Archeologické muzeum Šatlava v České Lípě, Archevita, Danar z. s., DIAMO státní podnik,

odštěpný závod Karviná, Dům přírody Českého ráje, Galerie a muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, Geopark Český ráj, Chráněná krajinná oblast Český ráj, Jeskyňářská skupina ČSS 6-01 Býčí skála, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích – Filozofická fakulta, Archeologický ústav, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Lesy ČR, Masarykova univerzita – Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, Masarykovo muzeum v Hodoníně, Městské muzeum a galerie Dačice, Moravské zemské muzeum, Muzeum a galerie Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou, Muzeum a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici, Muzeum Blanenska, Muzeum Brněnska, Muzeum Českého ráje v Turnově, Muzeum Cheb, Muzeum Jindřichohradecka, Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích, Muzeum Komenského v Přerově, Muzeum Kroměřížska, Muzeum Litovel, Muzeum hlavního města Prahy, Muzeum Mladoboleslava, Muzeum regionu Boskovicka, Muzeum regionu Valašsko, Muzeum Podblanicka, Muzeum T. G. M. Rakovník, Muzeum Těšínska, Muzeum Vysočiny Jihlava, Muzeum Vyškovska, Muzeum zimních sportů, turistiky a řemesel v Deštném v Orlických horách, Národní památkový ústav, Oblastní muzeum Praha-východ, Oblastní muzeum v Lounech, Ostravské muzeum, Oživená (pre)historie, Polabské muzeum, Regionální muzeum a galerie v Jičíně – Muzeum hry, Regionální muzeum města Žďáru nad Sázavou, Regionální muzeum v Kolíně, Regionální muzeum v Mikulově, Ředitelství silnic a dálnic, Slováké muzeum v Uherském Hradišti, Středisko ekologické výchovy Libereckého kraje, Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, Univerzita Hradec Králové – Filozofická fakulta, Katedra archeologie, Univerzita Karlova v Praze – Ústav hydrogeologie, inženýrské geologie a užité geofyziky, Univerzita Palackého v Olomouci – Filozofická fakulta, Katedra historie, sekce archeologie, Ústav archeologické památkové péče Brno, Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, Ústav archeologické památkové péče středních Čech, Villa Nova Uhřetín, Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě, Vlastivědné muzeum v Šumperku, Vojenský historický ústav Praha, Západočeská univerzita v Plzni – Filozofická fakulta, Katedra archeologie.

Literatura

- AL:** *Archeologické léto*, 2025 [online]. Effecto Creatives [cit. 2025-10-17]. Dostupné z: <https://www.archeologickeleto.cz/>.
- FB AL:** *Archeologické léto* [online]. In: *Facebook* [cit. 2025-10-17]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/archeologickeleto>.
- FB ARÚB:** Archeologický ústav AV ČR, Praha [online]. In: *Facebook* [cit. 2025-10-17]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/aru.avcr.praha>.

FB ARÚB: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. [online].

In: *Facebook* [cit. 2025-10-17]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/Archeologicky.ustav.Brno>.

Filipová, Z., Zannikos, J. 2023: Archeologické léto 2023 – jak si stojíme po čtyřech letech? *Přehled výzkumů* 64(2), 166–167. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-64_2_06.pdf.

Filipová, Z., Zannikos, K. 2024: Co nabídlo Archeologické léto 2024? *Přehled výzkumů* 65(2), 278–280. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-65_2_09.pdf.

Kosarová, Z., Mařík, J. 2020: Archeologické léto – série komentovaných prohlídek archeologických lokalit. *Přehled výzkumů* 61(2), 197–199. Dostupné také z: <https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Varia-1.pdf>.

Kosarová, Z., Zannikos, J., Mařík, J. 2022: Ohlédnutí za Archeologickým létem 2022. *Přehled výzkumů* 63(2), 192–194. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-63_2_05.pdf.

Kosarová, Z., Zannikos, J., Mařík, J., Poláček, L. 2021: Archeologické léto 2021 – začínající tradice nebo „koronavirová“ aktivita? *Přehled výzkumů* 62(2), 271–273. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/62_2_08.pdf.

Summary

From finds to stories: The Archaeological Summer connects science and experience

The sixth season of the nationwide Archaeological Summer event set new records in many respects. Visitors were offered the opportunity to explore 121 archaeological sites, excavations, exhibitions, and archaeoparks across the country, guided by professional archaeologists on a total of 253 tours. Altogether, 5,379 people made their reservations through the online booking system. New additions this year included the chance to visit the Ostrov Benedictine Monastery near Davle and to learn more about underwater archaeology (Fig. 1). Participants could also take part in a range of workshops, such as one dedicated to the production of medieval glass at the Experimental Archaeology Centre Vlkovsko (Fig. 2). An unusual yet significant aspect of archaeology involves presenting sites from more recent history. Visitors could therefore explore, among others, the Rolava (Sauersack) mining and ore-processing complex and the Second World War prisoner-of-war camp (Fig. 3), complemented by an exhibition of the same name. Among Moravian sites, this year's main attractions included the 'Leaning' Church of St Peter of Alcantara (Fig. 5) and the unique opportunity to walk through the Silver House in Jihlava, from its cellars to the attic (Fig. 4).

Zdenka Filipová, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Kristina Zannikos, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
Kateřina Kleinová, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

The ATRIUM summer school on 3D models in archaeology

Thanks to the ATRIUM project (ATRIUM-research), the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences in Brno (ARÚB) successfully hosted the second of three planned summer schools in September 2025. While the previous event (Pajdla et al. 2024) focused on the application of statistical methods and the R programming language, this year's school was dedicated to the use of 3D models in archaeology (AISCR_ATRIUM). The summer school took place from 15 to 19 September 2025, and, within the Transnational Access (TNA) scheme, hosted a total of 18 students and researchers from various fields and countries

(Fig. 1).¹ TNA in the ATRIUM project offers researchers the opportunity to broaden their horizons at one of the participating institutions – including ARÚB – not only through summer schools but also through individual access, where applicants submit their own research project proposals.

The summer school's program was diverse. It combined theoretical lectures with hands-on workshops, giving participants the chance to test out techniques for creating and processing 3D models both in the field and on the computer. The first day began with an introductory theoretical lecture by Vojtěch Nosek

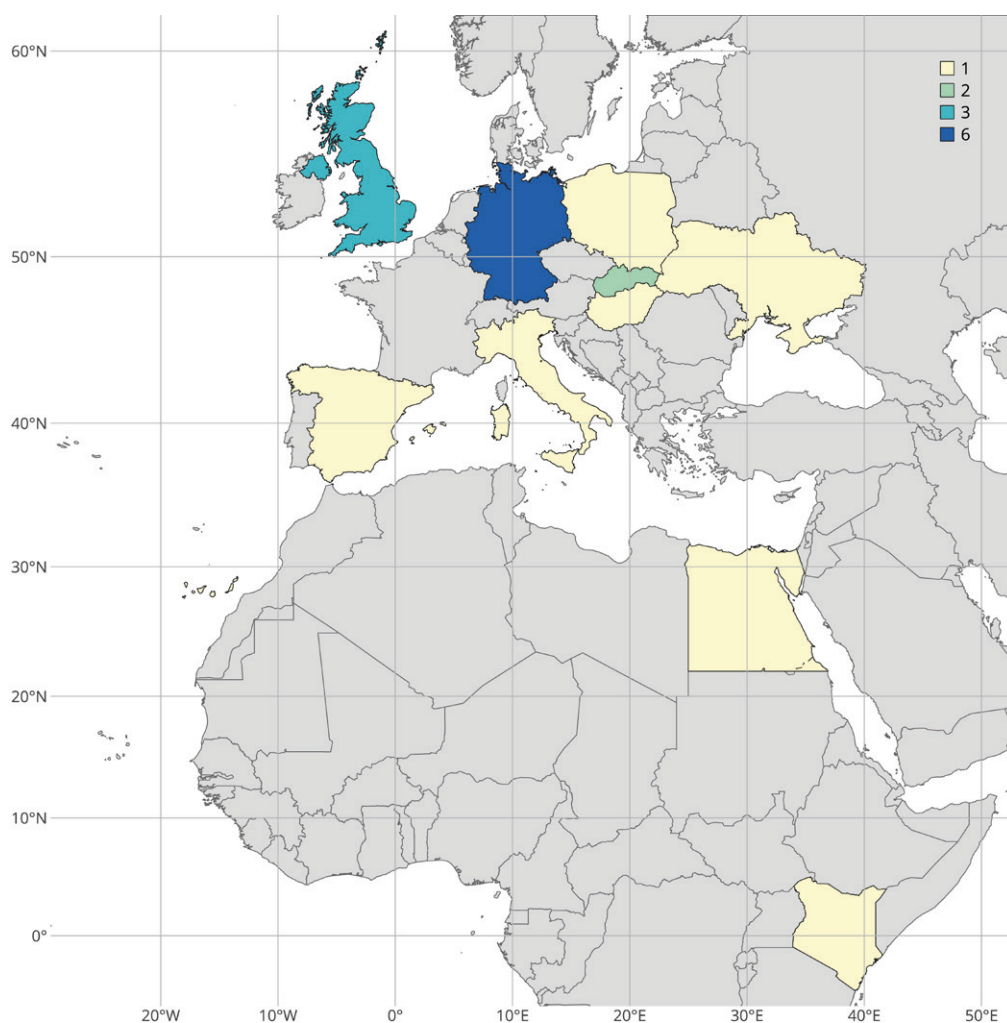

Fig. 1. Map of Europe and Africa with participants' countries highlighted. Colour scale from light yellow to dark blue according to the number of participants who have an institutional affiliation in the given country. Author D. Spáčil.

Obr. 1. Mapa se zvýrazněním zemí účastníků a účastnic. Barevná škála od světle žluté po tmavě modrou podle počtu účastníků a účastnic dle afiliace v dané zemi. Autor D. Spáčil.

(Masaryk University, Department of Archaeology and Museology). The purpose of the lecture was to introduce attendees to the basic principles of 3D model creation, showcase various approaches to the subject, and outline the possibilities offered by 3D documentation.

The morning lecture was followed by the afternoon session led by Tomáš Chlup (Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Prague), who presented fundamental archaeological photographic documentation techniques, with a specific focus on 3D photogrammetry. During the course, attendees also had the opportunity to practice setting up their own and borrowed cameras, as the precise control of the equipment is essential for quality data collection. For many, this was not only their first contact with manual mode but also with (semi-)professional cameras in general. After a break, Lenka Starková (University of West Bohemia, Department of Archaeology) gave a keynote lecture on the use of stationary and portable laser scanners, drone photogrammetry, and integration into Historic Building Information Modelling (HBIM), using the example of a caravanserai in Koya (Northern Iraq). The long day — the programme usually ran from 9:30 am to 5 pm, but on Monday it was scheduled to finish at 6:30 pm — concluded with a welcome evening on the terrace of the ARÚB, where participants had the opportunity to get to know each other and network, which would prove useful for the next day's programme.

Following the theoretical Monday, Tuesday morning was the time to head into the field. We wasted no time and met in front of the Cathedral of Sts Peter and Paul on Petrov Hill in Brno (Fig. 2). The task was straightforward: select a suitable architectural element on the cathedral and document it photogrammetrically.

Students already had the theoretical foundation from the previous day, but they needed a practical refresher. Before the actual photography, we held a recap to review what to do, how to do it, and what to avoid. Afterwards, the attendees split into groups of three, and each group found and documented their own point of interest. According to Areti Michalopoulou, one of the participants, the practical exercise was *'... a nice example of facing the problems that sometimes weather conditions, light, or the general setup can cause in the final model, teaching us the importance of being careful during the process.'*

After lunch, we returned to the institute, where the processing of photographs and the creation of the resulting 3D models began. After successfully transferring the photos from the cameras, which proved to be a bigger challenge than initially anticipated, we set about creating 3D models in various software environments (especially RealityScan). Everyone worked in a program according to their hardware capabilities, though the principles of each software are similar.

After several hours, every participant had created their first 3D model or was well on their way to doing so. Some didn't want to give up even when the Tuesday session ended and worked on their models late into the night, as Martha Mosha writes: *'The team [Martha Mosha, John Kanyingi, Marco Brunello; author's note] spent Tuesday afternoon and evening working on the model and victory was ours. The rendered image came out looking astonishing – to us, it was one of the best things we ever saw. Surely when one looked at the properties of the 3D render, there were some areas that could have used more details – that is for next time, as this time, we were the happiest photogrammetry team ever.'*

Fig. 2. Documentation of a static monument using photogrammetry at Petrov. From left to right in the photo: E. Resuloglu, D. Spáčil, V. Carrillo, and M. Mosha. Photo by M. Carrero-Pazos.

Obr. 2. Dokumentace stojící památky pomocí fotogrammetrie na Petrově. Na snímku zleva: E. Resuloglu, D. Spáčil, V. Carrillo a M. Mosha. Foto M. Carrero-Pazos.

Wednesday was another rather practical day, although we began with a bit of theory. Vojtěch Nosek delivered a lecture on best practices in photogrammetry and laser scanning, focusing specifically on artefact documentation (Fig. 3) during the second part of the presentation. The participants had a straightforward task once more: to take the information they had just learned and try to document training artefacts (a few replicas – a bronze axe and a dagger, a plaster cast of a handle and a Venus figurine – and a few original pieces of pottery). They, once again, formed several groups; each group got its training artefact and photo equipment. One group even worked with a professional structured light scanner (Artec Leo), but in the end, most of the participants tried working with the scanner. The students could compare the documentation of small artefacts to the monument documentation of the previous day: *‘Working with smaller objects proved surprisingly challenging, as even slight reflections or shadows could affect the quality of the results,’* Barbara Rittererová states.

Fig. 3. Documentation of small artefacts via various approaches. From left to right in the photo: V. Nosek, B. Rittererová, J. Garzón Rodríguez, M. Carrero-Pazos, A. Michalopoulou, and P. Gavra. Photo by D. Spáčil.

Obr. 3. Dokumentace malých artefaktů různými přístupy. Na snímku zleva: V. Nosek, B. Rittererová, J. Garzón Rodríguez, M. Carrero-Pazos, A. Michalopoulou a P. Gavra. Foto D. Spáčil.

The processing of the sample dataset took place in the afternoon. Each participant received a set of photos of a potsherd and was tasked with creating a 3D model from it. It was not an easy task, as it required a few new and different steps from the monument documentation; however, the students managed it perfectly in the end, with a bit of help from the tutors. As a reward, a social evening awaited the participants. As Paulina Staszkievicz says: *‘The day concluded with a social evening filled with good food, local beer, and plenty of lively discussions and intercultural exchange, which made the experience even more enjoyable.’* The last of the students left the event late at night.

In contrast to the previous days, Thursday was much more theoretical. It is perhaps best to let Yin Min Myat, one of the participants, summarise the day: *‘Day 4 was different: no practical exercises, but instead a full day of theoretical lectures that expanded our horizons. The morning began with Jiří Unger [Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Prague], who introduced the concept of Virtual Archaeology, explaining how 3D scans evolve into immersive reconstructions that engage scientists and the public alike. It was inspiring to see how archaeology can transcend static data and become interactive experiences. Next came Martin Košťál [Masaryk University, Department of Archaeology and Museology] with his talk ‘From 3D Scan to Virtual Reconstruction.’ His presentation was packed with practical resources [...] He also showed us how to use RealityScan for creating textures quickly, and recommended online tutorials for anyone eager to dive deeper. What struck me was his down-to-earth approach: not every method requires expensive equipment; sometimes, even a smartphone can be a powerful tool. Although we didn’t test these tools that day, the lectures were eye-opening. They gave us a roadmap of possibilities and left us eager to experiment further.’* In the evening, the participants enjoyed two lectures from 3D heritage preservation specialists from abroad: Robert Shaw (The Discovery Programme, Ireland) and Simon Radchenko (Archaic, Ukraine).

The focus of the final day was to recap the past week and answer some of the questions that arose throughout the week in more depth. There was a lot to do, and only half of the day was left, since it was promised to end the summer school at 1 PM on Friday. A few participants practised photogrammetry of small artefacts, while another group listened as Vojtěch Nosek explained (and demonstrated) the principles of the RTI technique. Afterwards, it was time to show the students the basics of 3D model editing. *‘The day and the week ended with some training by Vojtěch who showed us how to import our models in Blender and CloudCompare to perform specific tasks, such as how to correctly align them and create turnaround animations to be used in show-cases and such,’* says Marco Brunello.

After that, it was time to wrap up and say goodbye. We believe the Summer School was inspiring not only to the participants, but to the tutors as well (Fig. 4). The students left with new experiences, having learned how to create their own 3D models using photogrammetry and how to perform basic edits.² But the connections with like-minded people who face similar problems are maybe even more valuable. Let’s end this article with Marco Brunello’s pleasant words: *‘It is difficult for me to put into words how much of a positive experience this has been. Not only I came out of it with a much better understanding of the creation of 3D models and photogrammetry in the context of archaeology and digital heritage, which will help me performing my job a lot better. But I also had the opportunity of doing so in an inspiring environment where I met like-minded colleagues from across Europe and over the world. It has been a week of intense learning but also filled with meaningful social interactions, which created a great sense of community within our group and made working with everyone else in it a truly memorable experience.’*

Fig. 4. Participants and trainers in front of the Cathedral St. Peter and Paul on Petrov Hill in Brno. Photo by V. Nosek.

Obr. 4. Účastníci a učastnice se školiteli před katedrálou sv. Petra a Pavla na Petrově v Brně. Foto V. Nosek.

The training school described in this paper was conducted within the Transnational Access Scheme Grants of the project ATRIUM (Advancing Front-Tier Research In the Arts and hUManities) funded by the European Union in the Horizon Europe research and innovation actions programme under the Grant Agreement No. 101132163.

Notes

- 1 A list of attendees in an alphabetical order: Akintayo, Akinbowale (University of York); Brunello, Marco (Archaeology Data Service); Carrero-Pazos, Miguel (University of Santiago de Compostela); Carrillo, Valeria (Archaeology Data Service); Galazzo, Daniela, Garzón Rodríguez, Judit (Leibniz-Institute of European History); Gavra, Paraskevi (University of Cologne); Gyurka, Orsolya (Móra Ferenc Museum); Hladíková, Katarína (Slovak National Museum – Archaeological Museum); Hrytsiuta, Oksana (Odesa Archaeological Museum); Kanyingi, John (British Institute in Eastern Africa); Michalopoulou, Areti (University of Cologne); Mosha, Martha (University of Cologne); Myat, Yin Min (Erasmus Mundus Joined Master / ARCHMAT); Resuloglu, Emre (Universität zu Köln); Ritterová, Barbara (Slovak National Museum); Sotomayor Chicote, Maria (University of Cologne); Staszkiwicz, Paulina (University of Warsaw). Quotes from the participants' reports were used throughout the article.

- 2 Some of the students' resulting models can be found on the summer school webpage (AISCR_ATRIUM).

References

- AISCR_ATRIUM:** ATRIUM 3D Training School [online]. [Accessed 2025-09-25]. Available from: <https://aiscr.cz/atrium3d/>.
- ATRIUM-research:** ATRIUM [online]. [Accessed 2025-09-25]. Available from: <https://atrium-research.eu/>.
- Pajdla, P., Tkáč, P., Kempf, M., Bilotti, G., Kozák, V., Kopáčová, Z.** 2024: Computational archaeology training school 'atRium'. *Přehled výzkumů* 65(2), 283–285. Available also from: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-65_2_09.pdf.
- RealityScan:** RealityScan [online]. © 2025 Epic Games, Inc. Epic Games, RealityScan. [Accessed 2025-09-25]. Available from: <https://www.realityscan.com/>.

Resumé

Letní škola ATRIUM zaměřená na 3D modely v archeologii

Ve dnech 15.–19. září 2025 proběhla na Archeologickém ústavu AV ČR, Brno, v. v. i., letní škola zaměřená na 3D dokumentaci a fotogrammetrii v archeologii. Letní škola spojila výzkumnice, výzkumníky, studentky a studenty z Evropy a Afriky díky grantu Transnational access hrazeného z projektu ATRIUM. První den byl zaměřený na teorii, úvod do 3D dokumentace a fotogrammetrie. Účastnictvo poté mělo možnost večer shlédnout hlavní přednášku, kterou přednesla Lenka Starková (Katedra archeologie FF ZČU) na téma využití stacionárních a přenosných laserových skenerů, dronové fotogrammetrie a integrace získaných dat do HBIM na příkladu karavanseráje v Koye (severní Irák). Druhý den dopoledne se účastníci a účastnice vydali do terénu, kde si vyzkoušeli dokumentaci statických památek na různých částech katedrály sv. Petra a Pavla na Petrově v Brně. Odpoledne bylo věnováno zpracování dopoledních dat a tvorbě prvních 3D modelů. Třetí den byl zaměřen na 3D dokumentaci malých artefaktů, účastnictvo mělo možnost dokumentovat mj. sekeru z doby bronzové nebo plastiku Venuše. Čtvrtý den byl opět zasvěcen teorii, zazněly čtyři přednášky od českých i zahraničních expertů na 3D dokumentaci. Závěrečný den byl ve znamení opakování, doladování a loučení. Celá letní škola se odehrála v duchu dobré nálady, nadšení ze získávání nových informací, tvrdé práce a seznamování se s novými kolegy a kolegyněmi. Účastníci a účastnice nově nabyté znalosti ihned zúročují a přidávají své 3D modely na Sketchfab – můžete vidět na stránkách Summer School (AISCR_ATRIUM).

David Spáčil, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Zuzana Kopáčová, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Workshop na téma post-processing v archeologii a pravěké technologie na základně v Mikulčicích

Ve dnech 9. až 19. září 2025 se výzkumná základna Archeologického ústavu AV ČR, v. v. i. (ARÚB) v Mikulčicích stala dějištěm workshopu zaměřeného na archeologický post-processing a studium pravěkých technologií. Akci realizovali členové Centra multidisciplinárních výzkumů ARÚB v rámci projektu Strategie AV21 *Epicentra civilizace*. Ačkoliv byl program primárně koncipován pro studenty archeologie a příbuzných oborů, s ohledem na projevený zájem byl zpřístupněn i širší veřejnosti. Celkově se jej zúčastnily téměř na dvě desítky osob.

Program sledoval několik klíčových cílů. Prvním z nich bylo přímé zapojení účastníků do procesu základního zpracování

materiálu v laboratoři, který bezprostředně navazuje na terénní výzkum. Účastníci si osvojili metodiku laboratorního ošetření, separace, třídění a následné evidence nálezů (obr. 1, 2). Teoretické poznatky měli možnost aplikovat v praxi na materiálu ze dvou významných moravských lokalit: Brna – Stránské skály (kultura zvoncovitých pohárů) a Milovic (okr. Břeclav; gravettien).

Vzhledem k tomu, že v souborech z obou lokalit dominovala štipaná kamenná industrie, soustředila se další část workshopu právě na tuto problematiku. Výzkumným záměrem byla rekonstrukce technologie štipání ve starším eneolitu na exploatačně-díleňské lokalitě Stránská skála. K ověření hypotézy o převládajícím

Obr. 1. Workshop v Mikulčicích. Třídění archeologického materiálu v laboratoři. Foto J. Bartík.

Fig. 1. Workshop in Mikulčice. Sorting of archaeological material in the laboratory. Photo by J. Bartík.

Obr. 4. Workshop v Mikulčicích. Jaroslav Bartík a Petr Zítka při archeologickém experimentu. Foto S. Boriová.

Fig. 4. Workshop in Mikulčice. Jaroslav Bartík and Petr Zítka during an archaeological experiment. Photo by S. Boriová.

Obr. 2. Workshop v Mikulčicích. Třídění štípaných kamenných artefaktů podle jednotlivých technologických kategorií. Foto J. Bartík.

Fig. 2. Workshop in Mikulčice. Sorting chipped stone artefacts according to individual technological categories. Photo by J. Bartík.

Obr. 5. Workshop v Mikulčicích. Pohled na kurz výrobních technik štípané kamenné industrie. Foto J. Bartík.

Fig. 5. Workshop in Mikulčice. A look at the course on production techniques of the chipped stone industry. Photo by J. Bartík.

Obr. 3. Workshop v Mikulčicích. Experimentálně těžené jádro s čepelí odtitou metodou nepřímého úderu. Foto J. Bartík.

Fig. 3. Workshop in Mikulčice. Experimentally knapped core with a blade made by the indirect percussion method. Photo by J. Bartík.

Obr. 6. Workshop v Mikulčicích. Přednáška Kataríny Adamekové o metodách geoarcheologie. Foto J. Bartík.

Fig. 6. Workshop in Mikulčice. Lecture by Katarína Adameková on geoarchaeological methods. Photo by J. Bartík.

využití techniky nepřímého úderu pomocí prostředníku při produkci čepelí (obr. 3), která vycházela z technologické analýzy archeologických nálezů, byl zvolen experiment. Ten proběhl s využitím autentické suroviny ve spolupráci s expertem na výrobu replik kamenných nástrojů Petrem Zítkou (obr. 4). Účastníci si pod jeho odborným vedením vyzkoušeli také základní techniky štípání v rámci celodenního kurzu (obr. 5). Experiment přinesl cenné výsledky: podařilo se úspěšně replikovat výrobní sekvenci u pěti jader z rohovce typu Stránská skála, což poskytne důležitá data pro následné statistické vyhodnocení.

Neméně důležitým rozměrem workshopu byl transfer know-how a popularizace vědy s cílem motivovat studenty i veřejnost k hlubšímu zájmu o obor a jeho metodiku. Edukativní část programu proto obohatil cyklus přednášek o aplikaci přírodovědných metod v archeologii. Problematiku geoarcheologie přiblížila Katarína Adameková (obr. 6), zatímco archeobotaniku, včetně praktických ukázek v laboratoři, prezentovala Michaela Látková. Sérii uzavřel David Cibulka, který účastníky seznámil s využitím geofyzikálních metod v archeologii a interpretací získaných dat.

Závěr workshopu se nesl v pozitivní atmosféře. Spokojenost na straně organizátorů i účastníků potvrdila, že tato platforma spolupráce je vysoce efektivní. Kromě generování kvalitních archeologických dat přispívá ke zvýšení povědomí o oboru a pomáhá odhalovat talenty v nastupující generaci badatelů.

Workshop byl realizován Centrem multidisciplinárních výzkumů ARÚB v rámci projektu Strategie AV21 *Epicentra civilizace* (dílčí aktivita „Dynamika vývoje technologického zpracovávání klíčových surovin v pravěkých domácnostech“, řešitel za ARÚB – J. Bartík).

Summary

Workshop on archaeological post-processing and prehistoric technologies at the Mikulčice research base

In September 2025, the Institute of Archaeology, Czech Academy of Sciences, Brno – research base Mikulčice, hosted a workshop on archaeological post-processing and prehistoric technologies within the Strategy AV21 project. Participants engaged in the laboratory analysis of assemblages from Stránská skála in Brno and Milovice (Břeclav District), focusing on the experimental replication of early eneolithic lithic knapping via indirect percussion. Supplemented by multidisciplinary lectures, the event successfully integrated research data acquisition with advanced student training and public engagement.

Jaroslav Bartík, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Soňa Boriová, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

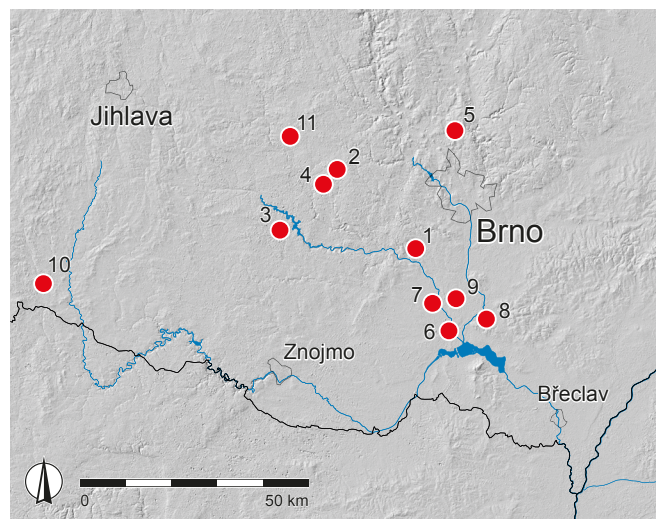
Ondřej Herčík, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Vybrané archeologické lokality zkoumané Josefem Ungerem. Jejich současný stav, památkové zajištění a prezentace veřejnosti

1. Úvod

Dne 11. září 2024 oslavil moravský archeolog středověku Josef Unger 80 let života (Kovář 2024a). V rámci tohoto jubilea navštívil oslavenec v doprovodu autora článku několik vybraných archeologických lokalit, na jejichž výzkumu se v průběhu svého života podílel (obr. 1). Navštívy těchto lokalit umožnily jubilantovi návrat na místa své badatelské práce s často značným, někdy až desítky let trvajícím časovým odstupem. Přitom bylo možno posoudit také současný stav těchto lokalit zejména z hlediska jejich památkového zajištění, aktuální dostupnosti pro návštěvníky a také úroveň jejich prezentace veřejnosti takzvané *in situ*. Zjištěný stav lokalit ke dni prohlídky byl zachycen podrobnou fotografickou dokumentací. Výsledky byly zpracovány do úvodního přehledového příspěvku na odborném semináři k počtu J. Ungera, konaném dne 10. září 2024 v prostorách Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. (Beran 2024; Kovář 2024b).

Objem archeologických nálezů zkoumaných jubilantem a omezené kapacity lidského faktoru vedly k nutné selekci lokalit vytipovaných k návštěvě. Výběr byl prováděn podle několika kritérií. V první řadě byly voleny lokality s nejkomplexnějším publikačním výstupem, kdy série odborných článků a zpráv byla završena knihou (Kovář u Žabčic, Lelekovice, Narvice u Pohorle, Tasov), nebo souhrnnou studií (Mušov, Popice). Dalším kritériem byla role některých lokalit v mládí jubilanta, během formování jeho vědecké osobnosti při účasti na výzkumech starších badatelů (Kralice nad Oslavou, Mstěnice, Pfaffenschlag). Nu a konečně byly vybrány i některé lokality, které dle jubilarových pamětí (Unger 2021) v něm zanechaly výraznější otisk (Dolní Kounice, Horní Lhotice, Přibice). Po dohodě s jubilantem byl kladen důraz na vrcholně a pozdně středověká šlechtická

Obr. 1. Mapa s vyznačenými lokalitami navštívenými J. Ungerem a autorem článku roku 2024. 1 – Dolní Kounice (okr. Brno-venkov); 2 – Horní Lhotice (část obce Kralice nad Oslavou, okr. Třebíč); 3 – Mstěnice (okr. Třebíč); 4 – Kralice nad Oslavou (okr. Třebíč); 5 – Lelekovice (okr. Brno-venkov); 6 – Pasohlávky (okr. Břeclav); 7 – Narvice (okr. Brno-venkov); 8 – Popice (okr. Břeclav); 9 – Přibice (okr. Břeclav); 10 – Pfaffenschlag (okr. Jindřichův Hradec); 11 – Tasov (okr. Třebíč); 12 – Žabčice (okr. Brno-venkov). Autor M. Filip.

Fig. 1. Map showing the sites visited by J. Unger and the author of the article in 2024. 1 – Dolní Kounice (Brno-Country District); 2 – Horní Lhotice (part of the town Kralice nad Oslavou, Třebíč District); 3 – Mstěnice (Třebíč District); 4 – Kralice nad Oslavou (Třebíč District); 5 – Lelekovice (Brno-Country District); 6 – Pasohlávky (Břeclav District); 7 – Narvice (Brno-Country District); 8 – Popice (Břeclav District); 9 – Přibice (Břeclav District); 10 – Pfaffenschlag (Jindřichův Hradec District); 11 – Tasov (Třebíč District); 12 – Žabčice (Brno-Country District). Author M. Filip.

sídla, sakrální stavby a zaniklé vsi. Výsledkem je reprezentativní kolekce, komponovaná z lokalit zkoumaných během všech fází jubilatova života, od studií až po penzi.

Exkurze na lokality byly prováděny na jaře a v létě 2024 formou celodenních výjezdů automobilem, což mimo ověření dostupnosti lokalit pro motorizované návštěvníky umožnilo, s ohledem na pokročilý věk jubilanta, maximální přepravní komfort. V dubnu 2024 byly navštíveny zaniklé středověké vsi Pfaffenschlag u Slavonic a Mstěnice u Hrotovic, v květnu pak zbytky hradu Lelekovice u Brna. Začátkem června proběhla návštěva reliktní Dolní tvrze na katastru obce Horní Lhotice a zříceniny tvrze v Kralicích nad Oslavou. Koncem června byly realizovány exkurze na pozůstatky hrádků v Koválově a v Popicích, kostela v Přibicích a základy kostela v zaniklé středověké vsi Narvice, ležící dnes v trati Pohořelice-Klásterka. V červenci byly navštíveny kostel a fara v Tasově u Velkého Meziříčí a v srpnu zřícenina kláštera Rosa coeli v Dolních Kounicích. Epilog výprav představoval kostel v zaniklém Mušově, který je nyní běžně nepřístupný. Výsledky prohlídek jsou uvedeny v abecedním pořadí lokalit. Nutno ještě upozornit, že uvedené údaje jsou platné k datu návštěvy a mezitím se mohly změnit.

2. Přehled navštívených lokalit

2.1 Dolní Kounice (okr. Brno-venkov) – zřícenina kláštera Rosa coeli

Monumentální zříceninu jednoho z nejvýznamnějších moravských klášterů (Foltýn a kol. 2005, 281), založeného roku 1183, zkoumal J. Unger pod hlavičkou Ústavu archeologické památkové péče Brně, v. v. i. (dále ÚAPP Brno) poprvé v roce 2002, a to základy vstupního portálu v západním průčelí kostela a sondážně i úroveň podlah v hlavní kostelní lodi (Unger 2003; Geisler et al. 2006, 76). Druhý výzkum kláštera vedl J. Unger v roce 2013 ve spolupráci s Ústavem antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity (dále Ústav antropologie PřF MU) a společností Archaia Brno z. ú. (dále Archaia Brno) v prostoru východní části křížové chodby a také v západní části rajskeho dvora (Kovář 2014). Okolnosti druhého výzkumu lokality jsou popsány i v jubilatových pamětech (Unger 2021, 194–195) a v současnosti na něj navazuje nový výzkum, prováděný od listopadu 2024 pod vedením Pavla Staňka z Archaia Brno z důvodu realizace projektu částečné revitalizace zříceniny (Casková, Halaš 2024).

Při návštěvě lokality 7. srpna 2024 bylo zjištěno, že zřícenina, vlastněná Biskupstvím brněnským a turisticky provozovaná městem Dolní Kounice, je průběžně udržována a z památkového hlediska ve vcelku vyhovujícím stavu. Například náletová zeleň je z většiny areálu odstraněna, výjimkou jsou především popínavé rostliny v rajskeho dvoře, tolerované z důvodu vysokého *genia loci*. Určité potíže se zatékáním dešťové vody budou řešeny v rámci připravované revitalizace. Během revizní prohlídky bylo zjištěno i poškození některých kamenických prvků vodní a mrazovou erozí, zejména klenebních článků v kostelní lodi.

Dostupnost lokality pro veřejnost je nutno hodnotit jako vynikající jak hromadnými, tak individuálními dopravními prostředky. Vstup do samotného areálu kláštera je limitován na placené prohlídky s průvodcem. Prohlídky zahrnují kostelní loď, kapli a křížovou chodbu včetně patra. Výsledky dosavadních archeologických výzkumů, zahrnující také odkryvy v přilehlém barokním konventu (Kolařík et al. 2015; Merta, Peška 2015), jsou prezentovány v uzamykatelné místnosti v patře nad ambitem, a to jednak výběrem nálezu ve vitrínách, dále výběrem fotografické dokumentace, a zejména obsáhlými textovými panely (obr. 2). Ke zhlédnutí je i drobná hmotová rekonstrukce

Obr. 2. Dolní Kounice, klášter Rosa coeli. Východní křížová chodba se stopami sondy z roku 2013. Stav k 7. srpnu 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 2. Dolní Kounice, Rosa Coeli Monastery. The eastern cloister with traces of the 2013 excavation trench. Condition as of 7 August 2024. Photo by J. Kovář.

předpokládaného vzhledu kláštera po gotické přestavbě ve 14. století. Zmíněný barokní konvent je po opravě využíván jako penzion a k prohlídkám není přístupný.

Turistické zázemí na této placené lokalitě je minimální a zahrnuje pouze pokladnu s možností nákupu běžného sortimentu suvenýrů spojených s lokalitou. Sociální zařízení v současnosti absente. Zázemí pro průvodce je rovněž spíše nevyhovující. Tyto nedostatky, které lze částečně saturovat v okolním městě, budou řešeny v rámci již zmíněného projektu částečné revitalizace lokality, kde se zázemí pro turisty i provozní zaměstnance přesune do budovaného informačního centra v jižní klášterní zahradě. Je nutno ocenit využívání jedinečného *genia loci* zříceniny kláštera Rosa coeli pro zážitkové noční prohlídky (absolvovala 17. srpna 2024) nebo pro večerní koncerty (navštíven 24. srpna 2024).

2.2 Horní Lhotice (část obce Kralice nad Oslavou, okr. Třebíč) – zaniklý hrádek

Skrovné terénní zbytky drobného šlechtického sídla v poloze tzv. Dolní tvrze či Dolního hrádku (dříve také Na hrádku), na ostrožně obtékané říčkou Chvojnici mezi obcemi Lesní Jakubov a Horní Lhotice, objevil J. Unger náhodou v mládí během svého prázdninového pobytu v Lesním Jakubově (Unger 2021, 34–35) a po sondážním výzkumu v létě 1963 tuto lokalitu publikoval, ještě pod starým katastrálním názvem Lhotice (Unger et al. 1965). Výzkum odkryl základy obvodové hradby se silou zdiva 2 m a destrukci dalších staveb (Nekuda, Unger 1981, 175–176), žel se podařilo získat jen minimum artefaktů v podobě fragmentů keramiky, datovatelných rámcově do 13. století (Unger et al. 1965, 368). Severovýchodně, proti proudu Chvojnice, se nalézá další terénní útvar, zvaný tradičně Horní hrádek. Sondážní archeologický výzkum provedený zde v létě roku 1964 však zůstal bez pozitivního výsledku (Unger 1966, 136) a dnes se autor výzkumu domnívá, že se nejedná o opevněné sídlo, ale o terénní relikty starého rybníka (Unger 2021, 35). Téměř 40 let po sondážním výzkumu publikoval nové terénní náčrty obou lokalit M. Plaček ve svém monumentálním díle *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí* (Plaček 2001, 233–234), ale jinak se zde bádání nijak neposunulo.

Jubilant navštívil lokalitu po několika desetiletích 6. června 2024. Při té příležitosti bylo zjištěno, že tzv. Dolní hrádek je pro zájemce o prohlídku špatně dostupný z důvodu silného a nijak neudržovaného vegetačního porostu. Přestože je lokalita vyznačena v turistických mapách, *in situ* není nijak označena a zcela

chybí komunikace pro bezpečný pohyb na lokalitě. Při prohlídce jádra hrádku byl totiž zjištěn nerovný terén se zbytky novodobých výkopů, zakrytých bujnou vegetací. U části těchto reliktů se může jednat o staré sondy, ale zřejmě se lokalita stala také obětí nelegálních výkopů. V terénu rovněž zcela absentiují informace o dosavadních, byť velice skrovných, archeologických a historických objevech. Potenciál této lokality tak není nijak využit. Kolem Dolního i tzv. Horního hrádku jsou přitom vedeny cyklistické trasy, tudíž je bezprostřední okolí obou lokalit navštěvováno cyklisty i pěšími turisty.

V případě tzv. Horního hrádku k prohlídce lokality nedošlo, jelikož kombinace bahna a mimořádně bujného vegetačního porostu činila lokalitu pro běžného návštěvníka toho dne nedostupnou.

2.3 Hrotovice (okr. Třebíč) – zaniklá středověká ves, hrádek a tvrz Mstěnice

Jedna z klíčových lokalit pro poznání hmotné kultury středověkého venkova na Moravě byla dlouhé desítky let zkoumána jedním ze zakladatelů moravské středověké archeologie Vladimírem Nekudou z Moravského zemského muzea (dále MZM) a výsledky byly průběžně publikovány (Nekuda 1985; 2000; Nekuda, R., Nekuda, V. 1997). Jako žák V. Nekudy se J. Unger již za studií archeologie podílel na evidenci nálezů ze Mstěnic (viz Unger 2021, 30, 32) a během výzkumné sezóny 1965, kdy byla zkoumána plocha východně od dvora se základy sušárny na obilí a stodoly (Nekuda 1985, 9), se J. Unger podílel i na terénních pracích, což mělo mimochodem trvalé následky pro jeho osobní život (Unger 2021, 33–34). Mstěnice byly ve 21. století zařazeny mezi 100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska (Tomášek a kol. 2018, 119–122).

Během exkurze na lokalitě 12. dubna 2024 bylo zaznamenáno, že základy většiny objektů ponechaných po archeologickém výzkumu v odkrytém stavu jsou průběžně udržovány, a to včetně nejvýznamnější stavby na lokalitě, zříceniny mstěnické vodní tvrze. Například náletová zeleň je z většiny areálu odstraněna a odkryté zbytky tvrze jsou ve velmi dobré kondici. Celkově je však stav lokality vizuálně o něco horší než např. v zaniklém Pfaffenschlagu, kde jsou základy většiny objektů lépe dochovány. Východní část reliktů vsi Mstěnice je zjevně rozrušována jak vzrostlou vegetací, tak vysokým stavem vody. Hrádek severně od vsi nad údolím říčky Mocly (Rouchovanky) byl v době návštěvy z hlediska kontaminace náletovými dřevinami a celkové dostupnosti objektu v nejhorším stavu. Všeobecně lze dostupnost Mstěnic hodnotit jako přiměřenou, po odstavení automobilu na některé z okolních silnic je lokalita dobře přístupná po asi kilometrovém přesunu pěšky či na kole. Při použití hromadné dopravy je nutno překonat ještě větší vzdálenosti. Lávkou přes Račický potok na přístupové cestě od jihu byla v době návštěvy zhroutěná, tudíž bylo nutno potok brodit. Vstup do areálu zaniklé vsi je volný.

Výsledky archeologického výzkumu jsou na lokalitě výborně prezentovány na informačních tabulích. Kromě plánové dokumentace a kresebných rekonstrukcí staveb nechybí ani obrazové ukázky nalezených artefaktů. Tabule před tvrzí a vesnickými domy jsou vhodně umístěny z hlediska srovnání prezentovaných informací se situací *in situ*, zatímco tabule k hrádku by byla vhodněji umístěna přímo na temeni ostrožny u hrádku. Na druhou stranu, v současné poloze tato tabule dobře plní roli orientačního bodu pod hradní ostrožnou. Všechny informační tabule byly v době návštěvy v dobrém, čitelném stavu. Pro návštěvníky z řad odborné i široké české hovořící veřejnosti tak Mstěnice poskytují v současné době asi maximum informací a terénní prezentaci archeologického výzkumu lze označit za ukázkovou.

2.4 Kralice nad Oslavou (okr. Třebíč) – zřícenina tvrze

Kralická tvrz, jejíž zbytky v letech 1956 až 1971 odkryla Vlasta Fialová z Moravského musea (dnešní MZM) a jež proslula zejména jako sídlo tajné tiskárny Jednoty bratrské, se komplexního vyhodnocení archeologického výzkumu dočkala až nyní (Měchurová a kol. 2023). Lokalitu J. Unger navštěvoval ještě jako středoškolský student právě během výzkumu Vlasty Fialové (Unger 2021, 12) a dle osobního sdělení se podílel mj. na fotodokumentaci výzkumu. Jeho přítomnost je doložena například během odborné komise v roce 1963 (Měchurová a kol. 2023, 31, obr. 25). I zde se jedná o lokalitu zařazenou do výběru nejzajímavějších archeologických míst na Moravě a ve Slezsku (Tomášek a kol. 2018, 175–178).

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 6. června 2024. Přitom bylo zjištěno, že zřícenina, spravovaná MZM v rámci Památníku Bible kralické, je průběžně udržována a z památkového hlediska ve vyhovujícím stavu. Například náletová zeleň je z většiny areálu odstraněna, výjimkou jsou některé křoviny v západní části zříceniny. Většina zdiva zakonzervovaného tzv. zadrněním (Měchurová a kol. 2023, 20, obr. 11, 12) byla při prohlídce shledána v dobré kondici.

Dostupnost lokality pro veřejnost je nutno hodnotit jako vynikající jak hromadnými, tak individuálními dopravními prostředky. Vstup do samotného areálu památníku je placený a zřícenina tvrze je dostupná s průvodcem. Prohlídka zahrnuje nadzemní část zříceniny tvrze i prostoru tzv. hradního sklepa. Výsledky archeologického výzkumu však nejsou prezentovány v expozici památníku (byť vnitřní expozice byla během návštěvy v rekonstrukci a tedy jen omezeného rozsahu), pouze na informační tabuli naproti vstupu na tvrziště. Vhodným doplněním by zde byla hmotová rekonstrukce předpokládaného vzhledu tvrze přímo na tvrzišti nebo u vstupu na lokalitu, což by umožnilo bezprostřední srovnání se stavem *in situ*.

Turistické zázemí je v této placené lokalitě zcela vyhovující a na pokladně je mimo běžného sortimentu suvenýrů k dispozici i obsáhlá kolekce odborných i populárně-naučných publikací, převážně z produkce MZM. Letitý a mezi návštěvníky oblíbený interaktivní prvek, tedy tisk vlastní stránky Bible kralické na ruční papír, nebyl v průběhu návštěvy k dispozici. Sociální zařízení pro turisty i pro průvodce bylo možno označit za vyhovující a další potřeby návštěvníků mohly být saturovány v okolní obci. Také kralickou tvrz lze tedy doporučit odborné i laické veřejnosti k návštěvě a po nedávné publikaci vyhodnocení archeologického výzkumu jsou informace k této jedinečné lokalitě kohečně ucelené.

2.5 Lelekovice (okr. Brno-venkov) – základy hradu a zaniklá tvrz či fara

Jeden ze životních archeologických výzkumů J. Ungera proběhl v letech 1984 až 1990 v Lelekovicích, kde bylo na kostelním návrší nad vsí odkryto téměř celé jádro hradu s plášťovou zdí z druhé poloviny 14. století (Unger 1999a). Okolnosti výzkumu popsal jeho vedoucí i ve svých pamětech (Unger 2021, 129–134). Jižní část předhradí byla roku 1989 zkoumána sondážně (Kovář 2006) a objevené základy fary či tvrze z 15. století pak byly v letech 2002–2004 odkryty plošně (Unger 2006). A i tentokrát popsal J. Unger pozadí výzkumu v rámci své autobiografie (Unger 2021, 187–188). Odborné zpracování nálezů z jádra hradu se pak mj. stalo podkladem pro habilitaci J. Ungera (Unger 1999b), jejíž okolnosti jsou znovu přiblíženy i v jubilantových pamětech (Unger 2021, 167–168). Začátkem 21. století byly Lelekovice zařazeny do výběru 100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska (Tomášek a kol. 2018, 191–194).

Obr. 3. Lelekovice. Pohled ze severovýchodu na část hradního jádra s vyznačenou věží. Stav k 22. květnu 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 3. Lelekovice. Part of the inner castle with marked tower from the northeast. Condition as of 22 May 2024. Photo by J. Kovář.

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 22. května 2024, a to v rámci vycházky Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně, kterou vedl J. Unger a autor tohoto článku. Během exkurze bylo zjištěno, že plocha hradního jádra, vlastněná obcí Lelekovice, je průběžně udržována a z památkového hlediska ve výborném stavu. Lokalita nevykazuje známky terénních zásahů, tudíž originální zdivo hradního jádra, zasypané po dokončení výzkumu v roce 1990, není ohroženo. Náletová zeleň je z plochy hradu odstraněna, travnatý povrch zastřižen, zídky naznačující půdorys hradního paláce i věže s přilehlou částí hradby, stejně jako úsek originální obvodové hradby vystupující ze zásypu na jižní straně jádra, byly prohlídkou shledány bez závažnějších závad (obr. 3). Plocha jižního předhradí v rozsahu nového hřbitova, která byla po dokončení plošného výzkumu v roce 2004 kompletně zplanýrována a odtěžené základy zdiva sídla z 15. století byly druhotně použity k výstavbě obvodové zdi jižního hřbitova i k doplnění půdorysných zídek na povrchu jádra hradu, již není předmětem zájmu archeologické památkové péče.

Dostupnost lokality pro veřejnost je nutno hodnotit jako vynikající jak hromadnými, tak individuálními dopravními prostředky. Plocha hradního jádra je volně dostupná, stejně jako hřbitovy na předhradí. Kostel je přístupný pouze v době bohoslužeb či provozních prací v interiéru. Výsledky archeologického výzkumu hradního jádra jsou prezentovány jednak přímo na lokalitě formou informační tabule, v případě sídla na jižním předhradí formou nenápadné vitríny na zdi starého hřbitova. V prostorách místního obecního úřadu je dodnes k vidění rozměrná hmotová rekonstrukce lelekovického hradu, ale i malá výstava s výběrem nálezů z výzkumu hradu, kterou v rámci jedné ze svých bakalářských prací realizoval autor článku (Kovář 2003). Další hmotová rekonstrukce lelekovického hradu, včetně umělecky idealizované podoby předhradí, je pak umístěna i na návsi obce.

Lelekovický hrad, jehož podobu známe až díky archeologickému výzkumu J. Ungera, je tedy prezentován v rámci obce i lokality samotné vskutku příkladně a jádro hradu je vzorně udržováno. Určitý prostor k dalšímu zlepšení lze spatřovat jedině u prezentace již zcela zaniklého sídla z 15. století na jižním předhradí, například formou plnohodnotné informační tabule na zdi jižního hřbitova.

2.6 Pasohlávky (okr. Břeclav) – kostel v zaniklé vsi Mušov

Kostel sv. Leonarda (Linharta) v Mušově a jeho bezprostřední okolí zkoumal J. Unger v letech 1978–1979 z důvodu budování novomlýnských přehradních nádrží (Unger 2021, 82–86).

K celkovému vyhodnocení výzkumu se jeho autor dostal až výrazně později (Unger 2014) a jedním z hlavních zjištění byl předpoklad opevněného sídla z 13. století, zřejmě hrádku typu motte, v bezprostřední blízkosti kostela, což si J. Unger uvědomil až během vyhodnocení výzkumu. Sídlo tak zůstalo zachováno pro budoucí generace archeologů (Unger 2021, 85). Navzdory podrobnému vyhodnocení se však lze setkat s některými zcela nepodloženými tvrzeními o stáří mušovského kostela, označovaného dokonce za nejstarší románský kostel na Moravě (Kostelmusov.cz).

Okolí lokality bylo navštíveno 31. srpna 2024 v rámci účasti na festivalu *Germania Subacta* v Návštěvnickém centru Mušov – Brány do Římské říše. Kostel samotný, ačkoliv jde o kulturní památku prvořadého významu, v takřikající ikonické poloze na ostrově uprostřed přehradního jezera pod Pálavou, není veřejnosti přístupný. Jak výstižně popsal J. Unger ve svých pamětech: „Z dálky vypadá kostelík docela pěkně, ale pokud se člověk dostane na ostrov, tak je pohled velmi tristní. Naráží na sebe zájmy ochránců přírody, kteří chrání hnízdicí ptactvo, zájmy památkové péče a muzejního využití. Patrně by vše šlo sladit, ale musel by o to být zájem“ (Unger 2021, 86).

2.7 Pohořelice (okr. Brno-venkov) – kostel zaniklé středověké vsi Narvice

Základy románského kostela s přilehlým hřbitovem v trati Klášterka u Pohořelic, mezi obcemi Nová Ves a Přibice, a ztotožněné vzápětí s polohou zaniklé středověké vsi Narvice, zkoumal J. Unger plošně v letech 1970 až 1972 (Unger 2021, 61–66) a spolu s dalšími badateli tuto polykulturní lokalitu, s doklady hustého osídlení již od pravěku, poměrně záhy komplexně vyhodnotil (Unger a kol. 1980). Kostel v Narvicích datovaný do první poloviny 13. století má nejbližší analogii v nedalekých Přibicích a rovněž je možné jej spojit například s již zmíněným kostelem v zaniklém Mušově, který je podobného stáří (Unger a kol. 1980, 104).

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 27. června 2024, opět po pauze trvající několik desítek let. Přestože je místo poměrně dobře dostupné i automobilem a nachází se v turisticky přitažlivé oblasti okolí Pálavy a Mušovských jezer, je lokalita samotná dnes zcela zapomenutá a není vyznačena dokonce ani v turistických mapách. Při návštěvě lokality bylo zjištěno, že základy narvického kostela u hráze Starého rybníka jsou v tomto ročním období pro zájemce o prohlídku zcela nedostupné z důvodu vysokého, hustého a nijak neudržovaného vegetačního porostu. Lokalita není nikterak označena ani v terénu. Bez osobní přítomnosti J. Ungera by zřejmě ani přesné místo výzkumu nebylo lokalizováno. Potenciál této polykulturní lokality s četnými doklady osídlení již od starého neolitu tak v současnosti není nijak využit a její stav je možno označit za tristní. Zřejmě jediným pozitivním zjištěním je absence stavební nebo zemědělské činnosti v bezprostřední blízkosti základů kostela, které by tak neměly být nenávratně zničeny.

2.8 Popice (okr. Břeclav) – zaniklý hrádek

Lokalitu ve výrazné poloze „Mohyla“ nad obcí zkoumal J. Unger v letech 1968–1969 během svého angažmá v mikulovském muzeu, kdy bylo odkryto jádro hrádku typu motte s nálezy převážně ze 14. století a sondážně bylo zkoumáno i předhradí, to ovšem s negativním výsledkem (Unger 2021, 46–48). Navzdory současnému názvu tak byla lokalita přesvědčivě určena jako drobné šlechtické sídlo. K celkovému vyhodnocení výzkumu pak J. Unger přikročil až po 25 letech (Unger 1996), kdy už byla nějakou dobu propracována chronologie jihomoravské středověké keramiky (Unger 1984). To umožnilo středověké osídlení hrádku bezpečně datovat do druhé poloviny 14. století, s možným přesahem do starší i mladší doby (Unger 1996, 222).

Obr. 4. Popice. Hrádek typu motte od jihozápadu, stav k 27. červnu 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 4. Popice. The motte castle from the southwest, as of 27 June, 2024. Photo by J. Kovář.

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 27. června 2024. Přitom bylo zjištěno, že plocha jádra hrádku (obr. 4) je průběžně udržována a z památkového hlediska je vcelku ve vyhovujícím stavu. Náletová zeleň je na temeni zjevně redukována, po dřevěné zástavbě hrádku není po zasypání výkopů ani stopy.

Dostupnost lokality pro veřejnost je znovu nutno hodnotit jako vynikající jak hromadnými, tak individuálními dopravními prostředky. Lokalita je v proslulé oblasti vinařské turistiky a je volně přístupná. Pro turisty je na předpokládaném jižním předhradí vybudován dřevěný přístřešek s výhledem na obec a Pálavu. Výsledky archeologického výzkumu hrádku však nejsou na lokalitě nijak prezentovány. Tudíž nemalý potenciál lokality z hlediska prezentace objeveného kulturního dědictví není v současnosti nijak využit.

2.9 Příbice (okr. Břeclav) – zaniklá komenda

Po zaniklé johanitské komendě v Příbících, jejíž vznik je kladen mezi léta 1327–1348 (Foltýn a kol. 2005, 623), pátral J. Unger v roce 1972, kdy u domu č. p. 50 jihovýchodně od tamního kostela sv. Jana Křtitele vyhloubil zjišťovací sondu. Z ní získal kolekci středověkých nálezů, včetně stavební keramiky a fragmentů skla. Zatímco zlomky dlaždic a střešních tašek lze případně spojit i s nedalekým kostelem původně románského stáří, nálezy skla označil J. Unger ve venkovském prostředí za překvapující a spojil je právě s johanitskými rytíři (Unger 1979). Ve stejném období pak J. Unger provedl i zjišťovací výzkum příbického kostela, který prokázal chronologickou i typologickou souvislost s nedalekým kostelem v zaniklých Narvicích (Unger 1973; 1983). Od té doby k novým archeologickým objevům v možné souvislosti s johanity v Příbících nedošlo. Jinak o vsi samotné J. Unger obsáhle referuje ve svých pamětech, jelikož zde bydlel s rodinou v pronajatém domě během závěrečné fáze výzkumu kostela v Narvicích (Unger 2021, 63–64) i během výzkumu hrádku typu motte na další zaniklé středověké vsi Koválov u Žabčic (Unger 2021, 74–76).

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 27. června 2024. Okolí kostela ani dnes nenaznačuje blízkost zaniklé komendy. Samotný kostel s pěkným románským portálem v jižní stěně a dodnes zachovaným, ale nerozluštěným nápisem západně od portálu je celkově v dobrém stavu a navzdory mladším úpravám ukazuje, jak mohl vypadat zaniklý románský kostel v nedalekých Narvicích. U vstupu do kostela je ve vitrínce k vidění text k historii kostela, ale výsledky jubilantových zjišťovacích výzkumů, byť drobných, prezentovány nejsou. Samotná křížácká komenda i nadále čeká na své objevení.

2.10 Slavonice (okr. Jindřichův Hradec) – zaniklá středověká ves Pffafenschlag

Jeden z klíčových plošných archeologických výzkumů násilně zaniklé středověké vsi, který na samém západním okraji Moravy realizoval V. Nekuda v letech 1960 až 1971 a vzápětí jej i komplexně vyhodnotil (Nekuda 1975). Josef Unger spolu s Pavlem Michnou prováděli na lokalitě zaměřování odkrytých domů a jejich kresebnou dokumentaci pod vedením architekta Zdeňka Špičáka (Unger 2021, 35).

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 4. dubna 2024 a během exkurze bylo zjištěno, že základy většiny objektů ponechaných po archeologickém výzkumu v odkrytém stavu jsou průběžně udržovány. Například náletová zeleň je z většiny odhalených zdí odstraněna a zvláště základy objektů v severní části vsi, severně od rybníka, jsou v dobrém stavu. Všeobecně je pak dostupnost Pffafenschlagu vynikající pro individuální dopravu, po zaparkování automobilu na vyznačeném místě u nedaleké komunikace je lokalita dobře přístupná po pouhých několika desítkách metrů. Při použití hromadné dopravy je však nutno překonat vzdálenost asi 4 km z města Slavonice. Přesun do jižní části zaniklé vsi je po hrázi rybníka bezproblémový. Vstup do celého areálu je volný.

Výsledky archeologického výzkumu jsou výborně prezentovány na sérii informačních tabulí, přičemž kromě obligátní češtiny jsou na některých tabulích k dispozici i texty v němčině. Pffafenschlag je z hlediska informačních tabulí jednoznačně nejlépe prezentovanou lokalitou ze všech navštívených míst, a to nejen kvalitním obsahem (obr. 5), ale i vhodným umístěním. Všechny tyto tabule byly v době návštěvy v dobrém, čitelném stavu. Pro návštěvníky z řad česky i německy hovořící veřejnosti tak Pffafenschlag poskytuje v současné době asi maximum informací a také terénní prezentaci archeologického výzkumu lze označit za ukázkovou.

Obr. 5. Slavonice, zaniklá středověká ves Pffafenschlag. Základy usedlostí V a VI od severozápadu. Stav ke 4. dubnu 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 5. Slavonice, the deserted medieval village of Pffafenschlag. Foundations of farmsteads V and VI from the northwest. Condition as of 4 April 2024. Photo by J. Kovář.

2.11 Tasov (okr. Třebíč) – fara a kostel

Terénní výzkum římskokatolické fary v Tasově, v jejíž hmotě se zachovala významná část raně gotického kostela sv. Jiří a pod jejímž západním vstupem byly odkryty základy ještě starší rotundy, vedl J. Unger v letech 2007 až 2013 z iniciativy místního faráře Pavla Kryla. Výzkum byl zpracován rok po ukončení poslední výzkumné sezóny (Unger, Pěnička 2014) a jeho okolnostem se J. Unger věnuje i ve své autobiografii (Unger 2021, 189–193).

Obr. 6. Tasov. Současný stav portálu odkrytého v jižní stěně raně gotického kostela, dnes fary. Stav k 9. červenci 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 6. Tasov. The current state of portal discovered in the southern wall of the early gothic church, now a parish. Condition as of 9 July 2024. Photo by J. Kovář.

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena dne 9. července 2024. Přitom bylo zjištěno, že ze základů románské rotundy odkrytých před vchodem do fary nezůstalo nad zemí zachováno nic a ani druhotně není rotunda na povrchu nijak vyznačena. Raně gotický jižní portál, jehož objev výzkumné práce na lokalitě vyvolal, i odhalená ostění oken byly ve stěnách fary ponechány ve viditelném stavu (obr. 6). Objekt fary je celkově v dobré kondici, avšak není veřejnosti běžně přístupný a výsledky archeologického výzkumu nejsou na lokalitě v současnosti nijak prezentovány. Během návštěvy probíhaly v okolí fary i v prostoru brány do areálu současného kostela drobné stavební práce.

2.12 Žabčice (okr. Brno-venkov) – hrádek na zaniklé středověké vsi Koválov

Známost lokalitu v poloze „Kulatý kopec“, tedy hrádek typu motte na zaniklé středověké vsi Koválov u Žabčic, zkoumal J. Unger v letech 1973 až 1978. O deset let později vydal katalog nálezů (Unger 1989) a za dalších pět let vyšlo i celkové vyhodnocení výzkumu (Unger 1994). O okolnostech odkryvu „Kulatého kopce“ podrobně referuje ve svých pamětech (Unger 2021, 74–82). Význam lokality dokládá i její zařazení na seznam 100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska (Tomášek a kol. 2018, 399–402).

Koválov byl s J. Ungerem navštíven 27. června 2024, a to znovu po pauze trvající několik desítek let. Místo je poměrně dobře dostupné automobilem a ze tří stran je obcházejí polní cesty, na severu a východě pak na lokalitu navazují vinice. Navzdory této poměrně výhodné poloze bylo při návštěvě lokality zjištěno, že terénní zbytky hrádku v poloze „Kulatý kopec“ jsou v daném ročním období zcela beznadějně zarostlé nikým neredukovanou vegetací a na vrchol nevede žádná přístupová komunikace. Probíjení se hustým porostem přesahujícím výšku dospělého člověka tak ani neumožnilo komplexnější prohlídku lokality (obr. 7). Podobná situace byla zjištěna i v obvodovém příkopu kolem hrádku. Přestože ještě v roce 2015 byla náletová zeleň na lokalitě komplexně redukována (viz Tomášek a kol. 2018, 399), současná situace odpovídá stavu dokumentovanému M. Bálkem v roce 1993 (Tomášek a kol. 2018, 401). Podobně jako Narvice, ani Koválov není *in situ* nijak označen a žádným

Obr. 7. Žabčice, zaniklá středověká ves Koválov. Temeno hrádku typu motte od severu, stav k 27. červnu 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 7. Žabčice, deserted medieval village of Koválov. Top of the motte castle from the north, as of 27 June, 2024. Photo by J. Kovář.

způsobem zde nejsou prezentovány ani pozoruhodné výsledky archeologického výzkumu. Potenciál této významné lokality tak v současné době není nijak využit a její stav je možno rovněž označit za tristní.

3. Závěr

Během osmi výjezdů od dubna do srpna 2024 bylo navštíveno celkem 12 archeologických lokalit na jižní a západní Moravě, spjatých s kariérou a životními osudy archeologa J. Ungera. Řadu z těchto míst navštívil oslavenec po dlouhých desítkách let a ke svému životnímu výročí si tak mohl tyto lokality znovu prohlédnout a zavzpomínat na okolnosti a průběh jejich výzkumu a na své kolegy z řad profesionálních badatelů i laických spolupracovníků, z nichž většina žel již není naživu. Z tohoto lidsky-společenského hlediska tak výpravy po místech starých výzkumů splnily svůj účel.

Na všech lokalitách byla pořízena podrobná fotografická dokumentace jejich současného stavu, památkového zajištění a prezentace výsledků archeologických výzkumů. I na této malé kolekci 12 míst byla zjištěna pestrá paleta přístupů vlastníků či správců těchto lokalit při jejich údržbě a prezentaci.

Celkově vzato se během realizovaných terénních exkurzí znovu prokázala důležitost zpracování a publikace provedeného archeologického výzkumu. Zejména příklady kostela v zaniklých Narvicích a hrádku v zaniklém Koválově jasně ukázaly, že osobní návštěva těchto objektů, sice v minulosti precizně prozkoumaných, ale ponechaných bez jakékoliv údržby, má v současnosti prakticky nulovou hodnotu a jediným svědectvím o velikosti a předpokládaném vzhledu těchto lokalit i o dalším bohatství jejich minulosti jsou dnes pouze publikační, výstavní a další odborné a popularizační výstupy z archeologických výzkumů.

Přitom je také nutné zdůraznit význam osoby autora výzkumu pro jeho zpracování, neboť je ve své podstatě nenahraditelná. Ztráta vedoucího znamená vždy i ztrátu informací. V případě nezpracovaných výzkumů je jejich pozdější vyhodnocení z tohoto důvodu obvykle komplikované, nicméně ne nemožné, jak z našeho souboru ukazuje příklad tvrze v Kralicích (Měchurová a kol. 2023). Staré nezpracované výzkumy se často potýkají i se ztrátou dokumentace a nálezů (v různém rozsahu), což činí jejich pozdější vyhodnocení i prezentaci ještě obtížnější. Názornou ukázkou je např. hrad v Obranech (Kovář 2024c, 376). V případě J. Ungera je situace usnadněna jak precizním zpracováním jeho výzkumů, tak i existencí autobiografie (Unger 2021), která v řadě případů poskytuje důležitý kontext k okolnostem jeho bádání.

Na závěr lze ještě doplnit, že získané poznatky a pořízená fotodokumentace byly zčásti využity i během každoroční kastellologické konference na středočeském hradě Křivoklát, kde byla jubilatova obsáhlá činnost na poli výzkumu hradů, hrádků a dalších šlechtických sídel rovněž prezentována (Kovář 2024d).

Článek jeho autor připisuje svému učiteli Josefu Ungerovi a památce Tomáše Durdíka, Zdeňka Měřinského a Miroslava Plačka.

Literatura

- Beran, H. 2024:** Seminář „Archeologie zaniklých osad, sakrálních staveb a hřbitovů a drobných šlechtických sídel“ konaný při příležitosti 80. narozenin prof. PhDr. Josefa Ungera, CSc. *Vlastivědný věstník moravský* LXXVI(3–4), 377–378.
- Casková, M., Halaš, V. 2024:** Oprava kláštera Rosa coeli [online]. In: *Události v regionech Brno*. TV, ČT Brno, 26. listopadu 2024. [cit. 2025-01-30]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10122427178-udalosti-v-regionech-brno/324281381991126/cast/1081721/>.
- Foltýn, D. a kol. 2005:** *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri.
- Geisler, M., Kohoutek, J., Unger, J. 2006:** Středověk a novověk. In: M. Čižmář, K. Geislerová (eds.): *Výzkumy – Ausgrabungen 1999–2004*. Brno: Ústav archeologické památkové péče Brno, 73–80.
- Kolařík, V., Merta, D., Peška, M. 2015:** Kuchyně v bývalém klášteře premonstrátek Rosa coeli v Dolních Kounicích. *Archeologia technica* 26, 100–105. Dostupné také z: <https://lurl.cz/aJIt9>.
- Kostelmusov.cz:** *Kostel Mušov* [online]. 2017 Elvyn.eu. [cit. 2025-01-31]. Dostupné z: <http://kostelmusov.cz/>.
- Kovář, J. 2003:** *Realizace výstavy „Hrad Lelekovice“*. Rkp. bakalářské diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Uloženo: Ústřední knihovna Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.
- Kovář, J. 2006:** Lelekovické předhradí podle výzkumu z roku 2006. In: J. Unger a kol.: *Nové archeologické výzkumy šlechtických sídel 15. století*. Pravěk, Supplementum 16, 11–25.
- Kovář, J. 2014:** Antropologicko-archeologický výzkum v areálu kláštera Rosa coeli v Dolních Kounicích. *Jižní Morava* 50(53), 371–378.
- Kovář, J. 2024a:** Profesor Josef Unger osmdesátiletý. *Vlastivědný věstník moravský* LXXVI(3–4), 365–369.
- Kovář, J. 2024b:** Osmdesátiny profesora Josefa Ungera a odborný seminář k jeho poctě. *Přehled výzkumů* 65(2), 281–283. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-65_2_09.pdf.
- Kovář, J. 2024c:** Výstava o hradu Obřany u Brna. *Vlastivědný věstník moravský* LXXVI(3–4), 373–376.
- Kovář, J. 2024d:** Moravika X. kastellologické konference na Křivokláte. *Vlastivědný věstník moravský* LXXVI(3–4), 380–381.
- Merta, D., Peška, M. 2015:** Ke stavu poznání stavebních dějin bývalého kláštera premonstrátek Rosa Coeli v Dolních Kounicích. Nález románského obytného objektu pod stavbou barokního konventu. *Archeologia historica* 40(2), 819–837. DOI: 10.5817/AH2015-2-23. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/134209>.
- Měchurová, Z. a kol. 2023:** *Archeologie na kralické tvrzi. Výsledky výzkumu Vlasty Fialové na tvrzi v Kralicích nad Oslavou*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Nekuda, R., Nekuda, V. 1997:** *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic 2. Dům a dvůr ve středověké vesnici*. Brno: Moravské zemské muzeum, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Nadace Skanzen středověké vsi Mstěnice. Dostupné také z: <https://lurl.cz/MJIMu>.
- Nekuda, V. 1975:** *Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. (Příspěvek k dějinám středověké vesnice)*. Studia Musei Moraviae. Brno: Nakladatelství Blok a Moravské muzeum v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/DJIMe>.
- Nekuda, V. 1985:** *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic 1. Hrádek – tvrz – dvůr – předsunutá opevnění*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/RJIMo>.
- Nekuda, V. 2000:** *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic 3. Raně středověké sídliště*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Moravské zemské muzeum v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/p1Gy4>.
- Nekuda, V., Unger, J. 1981:** *Hrádky a tvrze na Moravě*. Studia Musei Moraviae. Brno: Blok. Dostupné také z: <https://lurl.cz/2JIM2>.
- Plaček, M. 2001:** *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha: Libri. Dostupné také z: <https://lurl.cz/dJUWt>.
- Tomášek, M. a kol. 2018:** *100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska*. Praha: Národní památkový ústav.
- Unger, J. 1966:** Středověké opevnění v trati „Na horním hrádku“ v katastru obce Lhotice (okr. Třebíč). *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* E 11, 136–139. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109676>.
- Unger, J. 1973:** Zjišťovací výzkumy v Přibicích (okr. Břeclav). *Přehled výzkumů* 1972, 80. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_17-1972.pdf.
- Unger, J. 1979:** K lokalizaci johanitské komendy v Přibicích (okr. Břeclav). *Archaeologia historica* 4, 273–281. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139277>.
- Unger, J. 1983:** Zjišťovací výzkum u románského kostela v Přibicích (okr. Břeclav). *Vlastivědný věstník moravský* XXXV(3), 314–320. Dostupné také z: <https://lurl.cz/8JgYO>.
- Unger, J. 1984:** Základní horizonty keramiky 12.–15. století na soutoku Jihlavy a Svatky, okr. Břeclav. *Archeologické rozhledy* XXXVI(2), 288–295. Dostupné také z: <https://lurl.cz/BJgY5>.
- Unger, J. 1989:** *Feudální sídlo z 13. století na zaniklé vsi Koválov u Žabčic*. *Archeologické nálezy*. Sbírky Regionálního muzea v Mikulově. Mikulov: Regionální muzeum v Mikulově. Dostupné také z: <https://lurl.cz/GJgY9>.
- Unger, J. 1994:** *Koválov. Šlechtické sídlo z 13. století na jižní Moravě*. Prameny k dějinám a kultuře Moravy 4. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/cJgYc>.
- Unger, J. 1996:** Motte u Popic (okr. Břeclav). *Castellologica bohemica* 5, 217–226.
- Unger, J. 1999a:** *Život na lelekovickém hradě ve 14. století. Antropologická sociokulturní studie*. Scientia. Brno: Nadace Universitاس Masarykiana, Georgetown, NAUMA, Masarykova univerzita. Dostupné také z: <https://lurl.cz/fJgYn>.
- Unger, J. 1999b:** *Hrad Lelekovice ve 14. století. Sociokulturní antropologická studie*. Rkp. habilitační práce. Masarykova univerzita. Přírodovědecká fakulta. Uloženo: Ústřední knihovna Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity.
- Unger, J. 2003:** Dolní Kounice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 44, 248. Dostupné také z: <https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Stredovek-a-novovek-1.pdf>.
- Unger, J. 2006:** Archeologický výzkum na předhradí lelekovického hradu v letech 2002–2004. In: J. Unger a kol.: *Nové archeologické výzkumy šlechtických sídel 15. století*. Pravěk, Supplementum 16, 27–33.
- Unger, J. 2014:** Kostel sv. Linharta v Mušově. Vyhodnocení archeologického výzkumu. *Jižní Morava* 50(53), 217–256.
- Unger, J. 2021:** *Život s archeologií a antropologií na přelomu dvou století (tisíciletí)*. Brno: Jiří Brauner, Kartuziánské nakladatelství.
- Unger, J. a kol. 1980:** *Pohořelice – Klášterka. Pravěké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká ves*. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně VIII(2). Praha: Academia. Dostupné také z: <https://lurl.cz/YJgOX>.

Unger, J., Michna, P., Koštuřík, P. 1965: Zjišťovací výzkum středověkého opevněného objektu v trati „Na hrádku“ u obce Lhotice (okr. Třebíč). *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* E 10, 366–369. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109426>.

Unger, J., Pěnička, R. 2014: *Rotunda a raně gotický kostel v Tasově. Archeologický výzkum v letech 2007 až 2013*. Anthropologia Integra. Monographica 3. Brno: Akademické nakladatelství CERM. Dostupné také z: <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/752>.

Summary

Selected archaeological sites researched by Josef Unger.

Their current state, conservation and presentation to the public

On 11 September 2024, archaeologist Josef Unger celebrated his 80th birthday. As part of this jubilee, the honouree visited several selected archaeological sites, which he had participated in researching during his lifetime. Visits to these sites enabled J. Unger to return to the places of his research work with an often considerable, sometimes decades-long time gap. In doing so, it was also possible to review the current state of these sites, especially in terms of their heritage protection and the level of their presentation to the public.

These excursions to the sites were carried out in spring and summer 2024 in the form of daylong trips by car, which, in addition to verifying the accessibility of the sites for motorised visitors, allowed maximum transport comfort for J. Unger. In April 2024, the deserted medieval villages of Pfaffenschlag near Slavonice and Mstěnice near Hrotovice were visited, in May the remains of Lelekovice Castle near Brno. At the beginning of June, a visit was made to the relics of the lower keep in the municipality of Horní Lhotice and the ruins of the keep in Kralice nad Oslavou. At the end of June, excursions were made to the remains of the motte castles in Koválov and Popice, the crusader commandery in Přibice and the defunct medieval village of Narvice on the Pohořelice-Klásterka field. In July, the church and parish in Tasov near Velké Meziříčí and in August the ruins of the Rosa Coeli Monastery in Dolní Kounice were visited. The epilogue of the expeditions was the church in the deserted Mušov, which is now inaccessible. The results of the tours are listed in alphabetical order of the sites.

Josef Jan Kovář, *Archäia Brno* z. ú.

Zaniklé středověké vesnice v počátcích české archeologie

Z hlediska počínající archeologie v Čechách byly pozůstatky zaniklých vesnic (ZSV) a jiných sídelních útvarů v nezáviděníhodné situaci. Zájem prvních generací archeologů se soustředoval na památky „pohanské“, tedy pravěké, a pokud šlo o středověk, pak mu dominovaly hrady; o archeologii středověku („historické archeologii“) bylo možno mluvit teprve kolem přelomu 19. a 20. století, a to ještě ve stínu prehistorie, jejíž název byl víceméně synonymem archeologie až za polovinu 20. století.

Přehled tohoto nejstaršího období výzkumu zaniklých osad v Čechách podal autor této stati již před časem v Časopise Společnosti přátel starožitností (Sklenář 2008) v článku zaměřeném především k publikaci zpráv o výzkumu lokality Dřetovice u Slaného ve 40. letech 19. století; účelem tohoto příspěvku je tedy hlavně doplnění tehdejšího textu o chybějící či novější informace a literaturu.

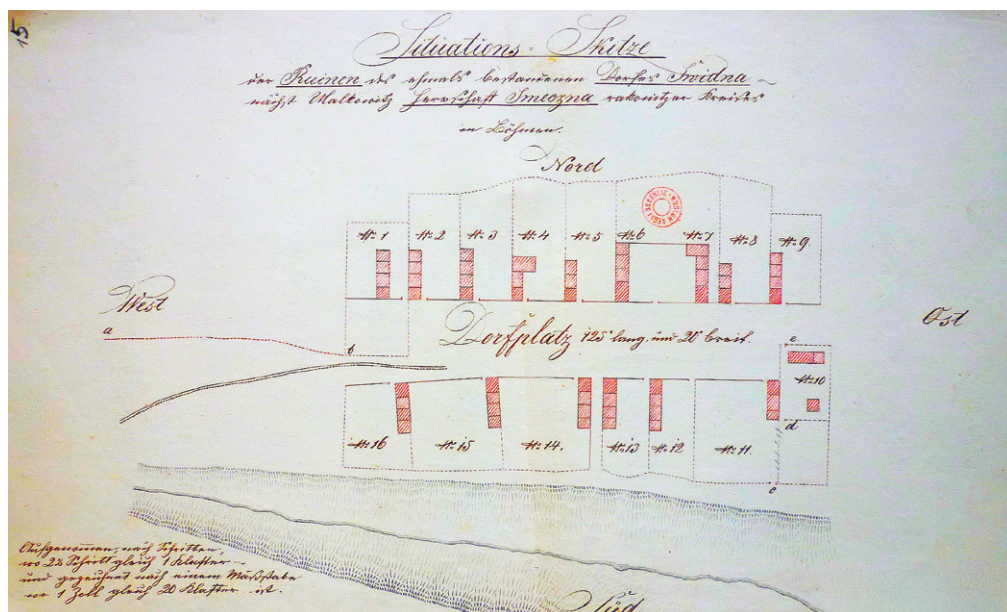
K prvotním pozorováním v terénu, někdy ještě propojeným s lokální tradicí, docházelo na venkově, obvykle mimo dosah začínajícího starožitnického zájmu osvícenců a romantiků. Lidové pověsti o místech a polohách starších předchůdců měst a vesnic mívaly často věcný základ ve skutečných pozorováních terénních známek na polích a v lesích, pocházejících od zaniklých staveb obytných i hospodářských, polí či záhonů, studní, rybníků a komunikací. To se pak odráželo i v pomístních jménech typu Stará ves, Starý/á/é ..., s příponou –sko apod. Nejlepší ukázkou jsou pozůstatky předhusitského města Sezimova Ústí, známého přinejmenším od 18. století pod názvem Starý Tábor.¹

Určitým mezníkem se stalo zřízení Archeologického sboru pražského Národního muzea, jenž začal působit v závěru roku 1843. V návrhu jednatele muzea Františka Palackého na jeho zřízení může vedle obvyklého důrazu na „pohanské“ mohly a hradiště uniknout pozornosti požadavek věnovat pozornost i „neznatelným stopám hradů, měst či obcí“ (v německé verzi podrobněji „sowohl unkenntliche Spuren als noch sichtbare Ruinen alter zum Theil längst verschollenen Burgen, Städte, Ortschaften und Gebäude“; Palacký 1841). Tady jsou do archeologického, resp. památkového kontextu poprvé zapojeny pozůstatky zaniklých osad.

Už mnohem dříve se ale u některých činitelů církevních, správních či kulturních ze zájmu či z povinnosti propojovalo folklorní podání o zániku osad s povědomím o jejich možných či jistých stopách v krajině. To je základ nejbohatšího zdroje zpráv z tohoto období, jímž jsou rozsáhlé písemné materiály uložené dnes v archivu Národního muzea v Praze pod souhrnným označením Eichlerova sbírka.² Jde v zásadě o údaje nashromážděné v odpovědích na dotazníky zasílané ve 20.–40. letech 19. století světským a církevním úřadům nižší úrovně (panství a statky, města, fary) kvůli náhradě zastaralé Schallerovy topografie z let 1785–1790 a obsahující i dotazy archeologické povahy. Z nich je zřejmé, že venkované v důvěrném styku s povrchem země v okolí soudobých sídel pozorovali na mnoha místech stopy někdejší lidské činnosti, zejména sídlení, které si ovšem vykládali různým způsobem – někdy jako zbytky kostelů či klášterů, hradů,³ dělostřeleckých postavení nebo vojenských ležení, jindy ale jako skutečné pozůstatky zaniklých vesnic,⁴ zejména pokud se v paměti dochovalo jejich jméno.⁵

Výjimečný je v této souvislosti přehled šesti zaniklých vsí na zbirožském panství, z toho pěti se známou polohou v terénu, porýžený v poslední fázi sběru materiálu v roce 1847 vrchním na tomto panství, jenž jako jediný z respondentů dokázal vidět zaniklá sídla z obecnějšího hlediska, nejen jako místní pozoruhodnost (ANM 4, k nim srov. Drachovský 1909). Za zmínku rovněž stojí první u nás známé pozorování stop starých polí u zaniklé vsi Zhoře (u Přívětí na Rokycansku), učiněné a už roku 1825 zaznamenané Václavem Paukem, ředitelem šternberského panství Radnice a archeologickým spolupracovníkem Matyáše Kaliny z Jäthensteinu.⁶

Většina takových informací z uvedeného fondu však zůstala nezpracována (sepsal je teprve Sklenář 2001), pouze několik sdělení toho druhu vytěžil a ve svém topografickém díle (1833–1849) uvedl J. G. Sommer. Hned v prvním svazku poznamenává při obci Sutom na Lovosicku: „Nahe am D.[orf] lag noch im J. 1701 das kleine Dfch. [Dörfchen] Qualowitz, welches aber, wahrscheinlich schon im folgenden Jahre, um die Skalkner Mhfs.

Obr. 1. Drnek (okr. Kladno) – ZSV Svídna: plán pozůstatků zaniklé středověké vesnice, zhotovený roku 1843. Autor K. Krämer.

Fig. 1. Drnek (Kladno District) – deserted medieval village of Svídna: a plan of the remains in 1843. Author K. Krämer.

[Maierhofs] – Gründe besser zu arrondiren, abgetragen [...] wurde. Die Gegend, wo das ehemalige Dfch. stand, heisst noch jetzt Qualowitz, ist aber in einen Hopfengarten umgeschaffen. Beim Nachgraben stösst man zuweilen auf Grundgemäuer, Backöfen und verschiedene Geräthschaften.⁴⁷

Archeologové prvních generací si rovněž (spíše výjimečně) povšimli pozůstatků zaniklých osad v terénu, ale nechápali je ještě jako samostatnou kategorii nemovitých památek (proto například Antonín Prokop Schmitt je na své první archeologické mapě Čech – Schmitt 1856 – nezakresluje a nemá pro ně ani značku). Považovali je buď za hradiště (jako zprvu v případě Svídny), nebo spíše za tehdy oblíbené mohyly; tak se dostaly do literatury i pozůstatky zaniklé vsi Roudničky (k. ú. Rejkovice) na východním úbočí hory Plešivce u Hořovic, jež Břetislav Jelínek v roce 1881 při svých vykopávkách, později nepřesně označených za první známý výzkum pozůstatků středověké vesnice v Čechách, vykládal jako staroslovanské mohyly.⁸ (Nebyl to první omyl toho druhu – připomeňme vykopávky Jana Karla Hrašeho ve zbytcích zaniklé vsi poblíž Krčína u Nového Města nad Metují

už v roce 1878.) Stávalo se ale i naopak: významný mohylník v Háji u Nové Hutě na Plzeňsku,⁹ mohyly mezi Petrohradem a Bilencem na Podbořansku – „das alte Dorf“ – či na Kokotsku u Rokycan byly svého času považovány za zbytky zaniklých vesnic (srov. Sklenář 1999, především 171–172), mohyly v lese Škanivě u Zahořan na Domažlicku za propadlé město, přičemž zde zřejmě bývala i ZSV Škaňov (Bozděch 1887; Roubík 1959, 63).

Zvláštní místo v této nejstarší fázi poznání zaujímají terénní stopy vesnice v lesní poloze Svídna (k. ú. Drnek) na Slánsku, které zachycuje už písemná zmínka v Eichlerově sbírce z roku 1826. Zaslal ji Jan Nep. Ochsenbauer, vrchní a justiciář na panství Smečno, zároveň ale český vlastenec a zeť Kaliny z Jäthensteinu (Ochsenbauer 1826). Tady vznikl z podnětu Kaliny z Jäthensteinu nejstarší dochovaný plán archeologické lokality tohoto typu v Čechách (a možná i v celé Evropě), zhotovený nadesním Karlem Krämerem v roce 1843 a dochovaný v Kalinově pozůstalosti.¹⁰ Je zajímavé, že velmi přesný plán Svídny nebyl blíže lokalizován, takže v terénu se lokalitu podařilo najít až v roce 1966 (zkoumána pak byla mezi lety 1967 a 1973, viz Smetánka 1988, 26) (obr. 1, 2).

Obr. 2. Drnek (okr. Kladno) – ZSV Svídna: podoba pozůstatků v roce 2024. Foto Z. Bláhová.

Fig. 2. Drnek (Kladno District) – deserted medieval village of Svídna: current appearance of the remains in 2024. Photo by Z. Bláhová.

Obr. 3. Drahoňův Újezd (okr. Rokycany) – ZSV Rovný: detail terénní situace v roce 2001. Foto K. Sklenář.

Fig. 3. Drahoňův Újezd (Rokycany District) – deserted medieval village of Rovný: detail of the terrain situation in 2001. Photo by K. Sklenář.

Matyáš Kalina z Jäthensteinu (1772–1848; viz Sklenář 1976; 2021), klasik české romantické archeologie, v té době už končil svoji činnost, jejímž hlavním produktem byla kniha sepisující a popisující archeologické lokality v Čechách (Kalina 1836). Třebaže je věnována památkám „pohanským“, objevuje se tu několik míst spojených ve skutečnosti se středověkými zaniklými osadami. Z nich stojí za zmínku především Mukařov u Říčan, první vědomě, i když jen zjišťovacími vkopy zkoumaná (1834) a publikovaná lokalita zaniklé vsi v Čechách.

„Südlich und westlich von der Kirche ist noch die ausgedehnte Unebene, welche durch die im dreißigjährigen Kriege eingetretene Zerstörung des Dorfes entstanden seyn mag. Aus den Hügeln dieser Unebene habe ich im Sommer 1834 ohne viele Mühe Ofenkacheln ausgegraben [...] Unter diesen häufig vorkommenden verschiedenartigen Kacheln findet man auch Scherben von sehr alten unglasirten, unverzierten, dickmassigen, röthlichen Geschirren. Es ist aus den bildlichen Darstellungen der Kacheln von selbst einleuchtend, daß sie nicht aus der heidnischen Zeit abstammen, sondern Bruchstücke jener Zimmeröfen sind, welche bei der Zerstörung des Ortes Mukařow zertrümmert worden sind.“ (Kalina 1836, 121–123; srov. Roubík 1959, 38).

Kalinovi lze tedy připsat prvenství v archeologickém zkoumání zaniklých vesnic na českém území, půl století před Jelínkovou akcí na Plešivci. Navíc konkrétně v oblasti Černokostelecka zaznamenal a vyhodnotil první nález toho druhu dávno před obvykle uváděnými počátky obdobných aktivit na tomto pro středověkou archeologii tak významném území (např. Smetánka, Klápště 1975, 286; Klápště 1978, 423).

V té době zahajoval samostatnou průzkumnou a výzkumnou činnost Kalinův hlavní spolupracovník P. Václav Krolmus (1790–1861; Sklenář 2012), první český archeolog zaměřený na terénní výzkum a systematický průzkum. Začínal na Zbirožsku, v dohledu svého farářského působení a Kalinova sídla – Zvíkovce. Později, v záznamu o cestě, kterou sem podnikl v říjnu 1838, si do svého terénního zápisníku zapsal zajímavé pozorování: „Mnohá veska, kteráž tu stávala, se tuto nyní nenalezá, jen toliko rozvaliny a záhony polí bývalých po lesích se tu hojně objevují.“ (Krolmus 1838, 1). Tady najdeme záznam o zaniklé vsi: „Chodětín v údolí pod horou, za ním na poledne pustá ves, vala tam jsou k vidění, pustý mlejn jest pod hradem pustým, okolo něho vala, nasepy, příkopy, nyní les, ves byla na rovině nedaleko hradu, známka vsi a hradu potud jsou k spatření.“ K tomu se vztahuje i zběžně načrtnuté panorama „Pohled z hradu Zpyrohského neb ‘Holečku’

polohy nad Chotětín na okolní hory“, na němž je opět zakreslen „Chotětín. Pustý hrad, pustá ves, mlýn“ (Krolmus 1857, list 25v). Tímto záznamem je do archeologického kontextu uvedena zaniklá ves a tvrz Rovný (k. ú. Drahoňův Újezd), v nedávných letech (2008–2012) zkoumaná – na rozdíl od Svidny nedestruktivním způsobem (Vařeka 2014) (obr. 3).

Dějištěm Krolmusovy nejvýznamnější akce, pokud jde o tento typ lokalit, se stala obec Dřetovice na Kladensku (obr. 4). Navštívil ji už v roce 1824 a na návrší řečeném Hradčany či Královičky, kolem osamělého kostela sv. Václava se hřbitovem, nad obcí a Dřetovickým potokem, zpozoroval na obecních pastvinách a ladech různé nerovnosti („mohylky“) a sbíral zde keramické zlomky. Vrátil se sem v červnu 1842, kdy už místní tento prostor rozkopávali a půdu rozváželi. Dochovala se pouze část zahluobených objektů, z nichž Krolmus získal prokopáváním (a sběry na polích, kam byl materiál vyvážen) keramiku tuhovou i obvyklou a četné kamnové kachle (které podle rázu výzdoby datoval do 15. století), keramický kahánek, měděný kotlík, několik železných artefaktů, skleněné zlomky, zvířecí kosti a zuby. Tato akce tedy rozsahem i výsledkem převyšuje Kalinovo sondování v Mukařově. Všechny nálezy se zprávou z 30. 7. 1846 předal Krolmus do Národního muzea, kde se ale do dneška bohužel prakticky nic nedochovalo (podobné drobnosti se tehdy příliš necenily a archeologové je obvykle nesbírali).

I když část nálezů považoval za „pohanské“, v zásadě Krolmus správně pochopil, že jde o pozůstatky sídliště ze středověku. Na návrší při gotickém farním kostele sv. Václava, doloženém od 14. století, ležela ves či městečko Kralovice s tvrzí, zpustlou zřejmě už po polovině 15. století; celá ves, zaniklá kolem poloviny 16. století, se pak stala objektem dalších výzkumů.¹¹

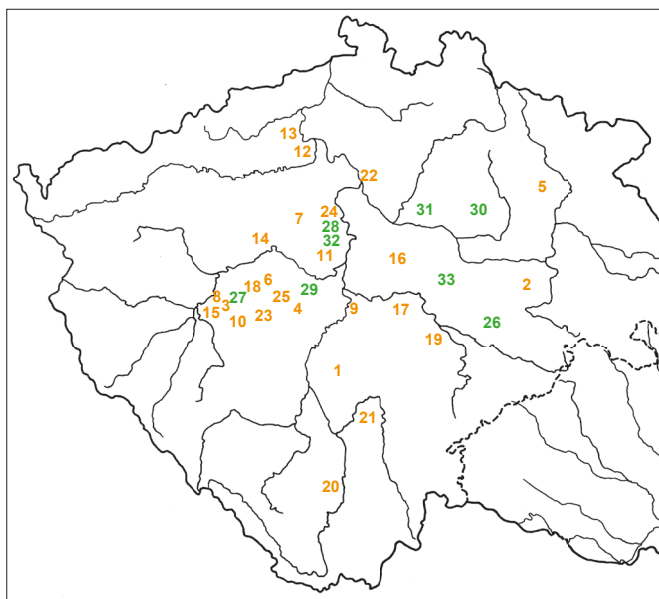
S existencí zaniklých vesnic počítal Krolmus i nadále a ve svých zápisnících se častěji zmiňuje o lidovém podání či pomístních jménech jí nasvědčujících. Některé polohy ovšem v romantické tradici nadále považoval za pohanská pohřebiště. Připomeňme například pátrání v Černovičkách u Středokluk nedaleko Prahy v roce 1856, kde jím zjištěná pole s četnými povrchovými nálezy jsou zřejmě původní polohou zaniklé vsi Černomic či Černovic, kde novější povrchové sběry získaly středověký keramický materiál, rámcově ze 13. století (Smetánka 1982). Jasněji Krolmus rozpoznal ještě téhož roku situaci v lese zvaném Lipský či Lipsko u Lipan a Lipenců na Zbraslavsku (dnes Praha 5, resp. 16). „V tomto lese bývala ves, nyní ztracena, záhony ještě tam viděti, polnosti, nyní tam knížecí les. Ta ves poloha slove Stará ves na Lipsku, tuším Lipsko slula tato ves.“ (Krolmus 1856, 5). Lokalita už zmizela, nelze ji tedy ověřit, ale nejspíše šlo o zaniklou vesnici jménem Lipsko, historicky nedoloženou (Roubík 1959, 34; srov. Žemlička 1974). Důležité je, že Krolmus se svými výjimečnými terénními zkušenostmi a nejspíše také proto, že vyrůstal na vesnici, dovedl v lese rozpoznat meze starých polí a záhony.

Kalina z Jäthensteinu a Krolmus, čelní představitelé generace romantiků, byli prvními českými archeology, kteří si existenci zaniklých středověkých osad uvědomovali, dovedli je rozpoznat v terénu a zanechali o nich písemné informace, které ovšem zapadly (stejně jako jiné podobné soudobé záznamy) pro nezáměr o domněle už antikvované a bezcenné prameny. Tradice výzkumu zaniklých středověkých osad v Čechách upadla do zapomenutí tak úplného, že i jeho moderní klasik Zdeněk Smetánka začínal její poměrně podrobný přehled (Smetánka 1988, 11–15) Jelínkovým výzkumem „Mořiny“ na Plešivci (1881), domněle prvním svého druhu (srov. Sklenář 2014, 217–231). Proto je i dnes užitečné alespoň stručně si připomenout, co mu předcházelo (obr. 5).

Obr. 4. Dřetovice (okr. Kladno) – ZSV Kralovice: okolí kostela sv. Václava v roce 2008. Foto K. Sklenář 2008.

Fig. 4. Dřetovice (Kladno District) – deserted medieval village of Kralovice: surroundings of St Wenceslaus Church in 2008. Photo by K. Sklenář.

Obr. 5. Zaniklé středověké osady v Čechách, bezpečně či pravděpodobně zachycené do konce romantického období archeologie (kolem 1860). Oranžová – lokality zachycené v tzv. Eichlerově sbírce (R = Roubík 1959), zelená – ostatní lokality:

1 – Blehov (okr. Písek), ZSV?; 2 – Březinka či Licoměřice (okr. Chrudim), ZSV Stoupec (R. 116); 3 – Bušovice (okr. Rokycany), ZSV Kokotsko (R. 71); 4 – Čenkov (okr. Beroun), ZSV Komorsko (R. 26); 5 – Doubravice či Horní Dehtov (okr. Trutnov), ZSV Zátluky (R. 102); 6 – Drahoňův Újezd (okr. Rokycany), ZSV Rovný a Cetkov (R. 71–72); 7 – Drnek (okr. Kladno), ZSV Svídna (R. 41); 8 – Dyšina (okr. Plzeň-sever), Nová Huť, ZSV Kamenný (Myší) Újezd (R. 72); 9 – Hradičko (okr. Praha-západ), zaniklé městečko (Sekanka); 10 – Hůrky (okr. Rokycany), ZSV Kuškov (R. 71); 11 – Chrutenice či Lhotka (okr. Beroun), ZSV Březová či Lhot/k/a Březová (R. 19); 12 – Malé Žernoseky (okr. Litoměřice), ZSV?; 13 – Opárno či Lhotka nad Labem (okr. Litoměřice), ZSV „Rosenthal“ – Veselí? (R. 87); 14 – Pavlíkov (okr. Rakovník), ZSV?; 15 – Plzeň – Červený Hrádek (okr. Plzeň-město), ZSV Zábělá; 16 – Praha 9 – Újezd nad Lesy, ZSV Hol, resp. Žák (R. 34); 17 – Přestavky (okr. Benešov), Stará Dubá, zaniklé podhradí hradu Dubé Odranec; 18 – Přivětice (okr. Rokycany), ZSV Zhoř (R. 72); 19 – Psáře (okr. Benešov), ZSV Malovka či Malovice (R. 43); 20 – Purkarec (okr. České Budějovice), ZSV? „Bílkov“; 21 – Sezimovo Ústí (okr. Tábor), zaniklé městečko Sezimovo Ústí; 22 – Strážnice (okr. Mělník), ZSV Rymaň či Rymany (R. 30); 23 – Těškov (okr. Rokycany), ZSV Sloupek či Slupek (R. 72); 24 – Velvary (okr. Kladno), ZSV Malovary (R. 29); 25 – Zbiroh (okr. Rokycany), ZSV Bukov (R. 71); 26 – Žleby (okr. Kutná Hora), ZSV Markov, Markovice (R. 107); 27 – Březina (okr. Rokycany), ZSV? Kaliště? (R. 71); 28 – Dřetovice (okr. Kladno), ZSV Kralovice či Kralovičky (R. 26); 29 – Korno (okr. Beroun), ZSV? Klenová?; 30 – Slavhostice (okr. Jičín), ZSV Blížkov (R. 103); 31 – Stará Lysá (okr. Praha-východ), ZSV Červený Hrádek; 32 – Velké Čičovice (okr. Kladno), ZSV Černovice, Černomice či Černovičky (R. 76); 33 – Ždánice (okr. Kolín), Bešínov, ZSV? Autor K. Sklenář.

Fig. 5. Deserted medieval settlements in Bohemia, safely or probably recorded by the end of the Romantic period of archaeology (around 1860). Orange – sites recorded in the so-called Eichler collection (R. = Roubík 1959), green – other sites. ZSV = deserted medieval settlement; okr. = District. Author K. Sklenář.

Poznámky

- 1 „Alt-Tabor, Austi Sezimowe [...] vor Alters eine Stadt“ – Schaller 1790, 16; srov. Eiselt b. d.; Krajíc 2020. V hranatých závorkách jsou uvedeny autorovy vsuvky či naopak místa jím vypuštěná.
- 2 Stručně o ní informuje Čechura ed. 1998, 21–23, podrobněji z hlediska etnografie viz Hladík, K., Hladík, Č. 1967.
- 3 Jako hrad např. Hradičko-Sekanka (ANM 1).
- 4 Např. ZSV Březová či Lhot/k/a Březová: „Westwärts von diesem Orte [Chrutenice] findet man im Walde die Grundmauern von einem da sonst gewesenen Dorfe mit fünf Brunnen, dessen Namen in dieser Gegend schon ganz unbekannt ist.“ (ANM 2).
- 5 Např. ZSV Žák: „die äußerst schon verfallenen und mit Moos bedeckten Trümmer eines Dorfes, welches den Namen Žák führte und noch führet.“ (ANM 3).
- 6 „[...] in dem Waldrevier, östlich dem Dorfe Prziwietiz, wo noch Spuren einer zerstörten Orthschaft, und ehemaliger Äcker in der Gegend zu bemerken sind“ (Pauk 1825). O Paukovi Sklenář 2005, 424.

- 7 Sommer 1833, 83. Ves Chvalovice zanikla zřejmě v 17. století (Sedláček 1908, 342; Roubík 1959, 87).
- 8 Jelínek 1896, 217–231; za mohyly byly ovšem považovány už dříve pro podobnost s mohylami u Lochovic-Kočvar: „Am Abhange dieses Berges findet man mehrere Gräber, welche dem Äusseren nach viele Aehnlichkeit mit denen der Markomannen haben.“ (ANM 5; dále Smetánka, Scheufler 1963; Pitteřová 1967; Klír 2011; Korbová Procházková 2011a; 2011b).
- 9 „[...] der Wald Hag genannt. Hier soll das Dorf Myssy Augezd gestanden seyn; auf den noch stehenden Hügeln, die nun ganz mit Waldbäumen verwachsen sind, sollen die Lager oder Wohnstellen vermuthlich Buden nach uralter Sitte gewesen seyn; welches Dorf dann in kriegerschen Unruhen verwüstet, [...]“ (ANM 6; zkráceně Sommer 1838, 42; srov. Sklenář 2011, 68: heslo 150/1).
- 10 PNP 1 – Sklenář 1972b; 1973; 1976, 65; o lokalitě zejména Smetánka 1988. Je zajímavé, že se o ní zmiňuje i dobový průvodce po Slaném a okolí (Hawelka 1847, 41–42: „Man findet hier im Walde Spuren von verfallenen Kellern und Gebäuden.“).
- 11 Krolmus 1846 (text uvádí Sklenář 1972a, 18–23); srov. Mottl 1878, 704–707; Sedláček 1891, 273; Roubík 1959, 26; Charvátová et al. 1992, 46; Procházka 2008; v kontextu Krolmusových výzkumů Sklenář 2012, 77.

Literatura

- ANM 1:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 1, panství Hradičko, zpráva z 11. 12. 1846.
- ANM 2:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 2, panství Karlštejn, fara Loděnice, zpráva z 22. 9. 1829.
- ANM 3:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 36, panství Jirny, fara Velké Jirny, zpráva z 20. 11. 1826.
- ANM 4:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 4, panství Zbiroh, zpráva z 18. 2. 1847.
- ANM 5:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 2, panství Hořovice, fara Jince, zpráva ze 4. 1. 1847.
- ANM 6:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 54, panství Plzeň, fara Dyšina, zpráva z 11. 2. 1826.
- Bozděch, J. 1887:** Mohyly v lese Škanivě na Domažlicku. *Památky archeologické a místopisné XIV(4)*, 213–214.
- Čechura, J. (ed.) 1998:** *Průvodce po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea*. Praha: Národní muzeum.
- Eiselt, J. bez data:** *Emporblühen der zerstörten Stadt Austj*. [Sep. otisk bez udání zdroje]. Uloženo: Archiv Národního muzea, fond Eichlerova sbírka, kart. 69, Tábor.
- Drachovský, A. 1909:** Zaniklá a zpustlá místa na Zbirovsku. *Bráský kraj I*, 23–28.
- Hawelka, A. J. 1847:** *Skizzen von Schlan und der Salzquelle in geschichtlicher, topographischer und medizinischer Hinsicht*. Prag: [nakladatel neuveden].
- Hladík, K., Hladík, Č. 1967:** Eichlerova sbírka – významný pramen národopisného studia. *Český lid LIV(3)*, 174–182.
- Charvátová, K., Spurný, V., Venclová, N. 1992:** *Nálezové zprávy Státního archeologického ústavu v Praze 1919–1952*. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
- Jelínek, B. 1896:** Materialien zur Vorgeschichte und Volkskunde Böhmens. III. Theil. Plešivec und seine nächste Umgebung in der Vorgeschichte. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 26 (NF 16)*, 195–236.
- Kalina von Jäthenstein, M. 1836:** *Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer*. Prag: Königliche böhmische Gesellschaft der Wissenschaften.

- Klápště, J. 1978:** Středověké osídlení Černokostelecka. *Památky archeologické* LXIX(2), 423–475.
- Klír, T. 2011:** Zaniklá „Mořina“–Roudnička a „Žák“–Hol v kontextu historického poznání. *Studia mediaevalia Pragensia* 10(1), 9–24.
- Korbová Procházková, L. 2011a:** Zaniklá středověká vesnice Roudnička–„Mořina“ pod Plešivcem (okr. Příbram). *Archaeologia historica* 36(2), 387–394.
- Korbová Procházková, L. 2011b:** Zaniklá středověká vesnice v poloze „Mořina“ u Běštína. *Studia mediaevalia Pragensia* 10(1), 25–89.
- Krajč, R. 2020:** Zaniklé středověké město Sezimovo Ústí. *Archaeologia historica* 45(2), 765–783. DOI: 10.5817/AH2020-2-12.
- Krolmus, V. 1838:** Pout dne 28. 29. 30. října 1838. V. Krolmusa přes [...]. Rkp., nedat., vloženo do Krolmus 1857. Uloženo: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond V. Krolmus, kart. 6.
- Krolmus, V. 1846:** Povědomost o pohřebišti a žertvišti pohanském na Řetovicích jinák Řešovicích neb (Vřešovicích) na panství Buštěhradském, na Rakovnicku. R. 1824. a 1846. Rkp., dat. 30. 7. 1846. Uloženo: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond V. Krolmus, kart. 6.
- Krolmus, V. 1856:** *Archaeologická cesta Vácesl. Krolmusa 1856*. Rkp. Uloženo: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond V. Krolmus, kart. 5.
- Krolmus, V. 1857:** *Cesta archaeologická Vácesl. Krolmusa po Čechách r. 1857*. Rkp. Uloženo: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond V. Krolmus, kart. 5.
- Mottl, J. 1878:** Stopy zaniklých osad v okrese Únhošťském. *Památky archeologické* X(4), 699–712.
- Ochsenbauer, J. N. 1826:** *Topographie der Herrschaft Smecžna rakonitzer Kreises in Böhmen*. Rkp., dat. 11. 2. 1826. Uloženo: Archiv Národního muzea, fond Eichlerova sbírka, kart. 65, panství Smečno.
- Palacký, F. 1841:** *Über die Zwecke des vaterländischen Museums in Böhmen*. Rkp., dat. 20. 10. 1841. Uloženo: Archiv Národního muzea, fond Registratura, kart. 1, st. sign. A3, č. 14.
- Pauk, W. 1825:** *Beiträge zur Topographie der Herrschaft Radnitz*. Rkp., dat. 14. 11. 1825. Uloženo: Archiv Národního muzea, fond Eichlerova sbírka, kart. 55, panství Radnice.
- Pitterová, A. 1967:** Několik poznámek k prvnímu archeologickému výzkumu středověké vesnice v Čechách. *Český lid* LIV(6), 327–333.
- PNP 1:** Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond M. Kalina z Jäthensteinu, složka Böhmens Wälle, list 15.
- Procházká, M. 2008:** 75 let od výzkumu tvrze Kralovice. *Archeologie ve středních Čechách* 12(2), 767–772.
- Roubík, F. 1959:** *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*. Práce ČSAV. Sekce historická. Studie a prameny 17. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Sedláček, A. 1891:** *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl 8. Rakovnicko a Slánsko*. Praha: František Šimáček.
- Sedláček, A. 1908:** *Místopisný slovník historický království Českého*. Praha: Bursík a Kohout.
- Schaller, J. 1790:** *Topographie des Königreichs Böhmen XIV. Taborer Kreis*. Prag: Johann Ferdinand von Schönfeld.
- Schmitt, A. P. 1856:** *Archaeologická mappa království Českého*. Sestavil a vydal Antonín Schmitt. Praha. (Německá verze: *Archäologische Karte des Königreichs Böhmen*, zusammengestellt und herausgegeben von Anton Schmitt. Prag).
- Sklenář, K. 1972a:** Archeologie severního okolí Prahy ve zprávách Václava Krolmuse (1846–1856). *Vlast*, řada B, č. 4, 3–93.
- Sklenář, K. 1972b:** Nejstarší plán zaniklé středověké osady Svídna u Slaného. *Archeologické rozhledy* XXIV, 575–577.
- Sklenář, K. 1973:** Nález nejstaršího plánu zaniklé středověké osady Svídny na Slánsku. In: R. Snášil (ed.): *Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl II. Sborník prací přednesených na III. celostátním semináři o problematice zaniklých středověkých vesnic (Uherské Hradiště 10.–13. 5. 1971)*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 55–56.
- Sklenář, K. 1976:** Počátky české archeologie v díle Matyáše Kaliny z Jäthensteinu. *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie* 30(1–2), 1–136.
- Sklenář, K. 1999:** *Hromové klíny a hrnce trpaslíků. Z pokladnice české folklorní archeologie*. Praha: Set-out.
- Sklenář, K. 2001:** Terénní stopy zaniklých osad v materiálech tzv. Eichlerovy sbírky, *Muzejní a vlastivědná práce* 39 / *Časopis Společnosti přátel starožitností* 109, 224–235.
- Sklenář, K. 2005:** *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů*. Praha: Libri.
- Sklenář, K. 2008:** Zaniklé středověké osady v počátcích archeologického výzkumu v Čechách. *Časopis Společnosti přátel starožitností* 116(4), 218–239.
- Sklenář, K. 2011:** *Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870. Pramenná základna romantického období české archeologie*. *Fontes archaeologici Pragenses* 36. Praha: Národní muzeum.
- Sklenář, K. 2012:** *Václav Krolmus. Život a dílo archeologa romantika*. Roudnice nad Labem, Mladá Boleslav: Podřipské muzeum, Muzeum Mladoboleslavska.
- Sklenář, K. 2014:** Břetislav Jelínek – „poslední romantik“ české archeologie. *Archaeologica Pragensia* 22, 9–166.
- Sklenář, K. 2021:** „Pohanská obětiště“: Kniha a její autor v dějinách české archeologie. In: M. Kalina z Jäthensteinu, ed. K. Sklenář: *Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer / Pohanská obětiště, hroby a starožitnosti v Čechách. První archeologický obraz Čech* (1836). Praha: Národní muzeum, 9–58.
- Smetánka, Z. 1982:** *Zpráva o služební cestě do Černoviček (o. Praha – západ)*. Rkp. zprávy č. j. 1436/82. Uloženo: Archiv nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i. DOI: 10.60585/C-TX-198201436. Dostupné také z: Digitální archiv Archeologické mapy České republiky <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198201436>.
- Smetánka, Z. 1988:** *Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna*. Památníky naší minulosti 13. Praha: Academia.
- Smetánka, Z., Klápště, J. 1975:** Archeologie a česká vesnice 10.–13. století. *Archeologické rozhledy* XXVII, 286–296.
- Smetánka, Z., Scheufler, V. 1963:** První archeologický výzkum středověké vesnice v Čechách. *Český lid* L, 231–236.
- Sommer, J. G. 1833:** *Das Königreich Böhmen I. Leitmeritzer Kreis*. Prag: J. G. Calve.
- Sommer, J. G. 1838:** *Das Königreich Böhmen VI. Pilsner Kreis*. Prag: J. G. Calve.
- Vařeka, P. 2014:** Zaniklá středověká a časně novověká ves Rovný na Zbizořsku (okr. Rokycany). *Archeologie západních Čech* 7, 131–143.
- Žemlička, J. 1974:** Osídlení Zbraslavsko od 10. do počátku 15. století. *Památky archeologické* LXV(2), 419–465.

Summary

The beginnings of research on deserted medieval villages in Bohemia

Archaeology was born in the Romantic period, when relatively inconspicuous traces of deserted medieval villages (ZSV) did not attract any attention alongside prehistoric and early medieval mounds and hillforts; therefore, they remained outside the interest of archaeological historians (Fig. 5). It was only in the 1960s that it was proved that the excavation of the supposed Slavic mounds at Plešivec near Hořovice in 1881 (Jelínek 1896) had in fact uncovered a deserted medieval village (Smetánka, Scheufler 1963; Korbová Procházková 2011a; 2011b); this action has since been considered the first of its kind in Bohemia. In reality, however, the exploration of deserted medieval villages had already taken place half a century earlier.

When the famous historian František Palacký formulated the new research interests of the National Museum in Prague in 1841, he also mentioned ‘traces ... of old castles, towns, villages and

buildings, some of which had long been lost. At that time, however, archaeology was not interested in the remains of medieval villages in the area. Nevertheless, in old topographical publications and archival materials from the end of the 18th and the first decades of the 19th century we find a relatively large amount of information about the remains of medieval village ruins visible in the terrain, even if they were mostly interpreted by the common people as the remains of castles, monasteries or military camps.

The richest source of information from this period are the manuscripts of the so-called Eichler Collection kept in the archives of the National Museum in Prague, which was created in the 1820s and 1840s as part of the preparation of a new topographical description of Bohemia. This collection contains the answers to questionnaires sent to the patrimonial, municipal and ecclesiastical offices at that time, as well as other handwritten materials sent in at that time. Some information is also included in the oldest Bohemian topographies (Schaller 1790; Sommer 1833; 1838).

The first Czech archaeologist to introduce such monuments in his book (Kalina 1836) was the learned Prague advocate Mathias Kalina von Jäthenstein (Mukařov near Říčany 1834 – the first archaeologically published deserted village in Bohemia). However,

it was Kalina's original co-worker P. Václav Krolmus, the first experienced Czech terrain archaeologist, who carried out real explorations and excavations of this type of terrain monuments in the 1840s and 1850s. It is mainly about his excavation in Dřetovice near Kladno, in the ruins of the former medieval small town of Kralovice (1846; Fig. 4); other medieval deserted villages he uncovered include Lipsko and Lhota/Lhotka near Prague-Zbraslav or Černomice north-west of Prague (the first of them still visible at the time, but also gone today). The professional work of Kalina and Krolmus laid the foundations for archaeological research into this category of archaeological monuments in Bohemia.

As early as 1825, field observations of fields belonging to a deserted village (Zhoř near Rokycany) were recorded. Kalina's initiative also led to a plan of the remains of the deserted village of Svidna near Slaný (1843; Fig. 1, 2), the oldest plan of this type of site in Bohemia and possibly in Europe; excavations carried out here between 1967 and 1973 (Smetánka 1988) were the first significant modern research of a deserted medieval village in Bohemia; others include e.g. the non-destructive excavation of the deserted village of Rovný near Zbiroh (Fig. 3) in 2008–2012 (Vařeka 2014).

Karel Sklenář

Drobný příspěvek k poznání kléru na Brněnsku ve 13. století

K podružným donátorům rajhradského kláštera patřila paní *Wileena*, vdova po zesnulém rytíři (*miles*) Tomáši ze Želešic. V Moravském zemském archivu v Brně je ve fondu rajhradských benediktinů deponován pergamenový originál listiny vydané na Modřicích 5. den před červnovými nonami roku 1292 (MZA 1; CDM IV, 388–389, č. 305; RBM II, 677, č. 1576; Smolová 2007, 45–46, č. 14). Olomoucký biskup Dětrich jí dosvědčuje, že výše zmíněná vdova se svými syny Oldřichem, plebánem *de Strasow* a mladším Kunou, darovala za spásu svou a svých blízkých rajhradskému klášteru svůj dvůr v Rajhradcích s jedním lánem, loukami a dalším příslušenstvím, s výhradou doživotního užívání. Oba synové s donací výslovně souhlasili. Ve svědečné řadě jsou jmenováni *Henricus miles de Modriz, Rasco advocatus, Bogdalcus, Pribeo, famuli nostri, magister Ambrosius et Henricus de Thursas notarii nostri, Vlricus plebanus de Strasow et alii quam plures fide digni* (RBM II, 677, č. 1576). Až na posledního ze jmenovaných svědků, u nějž není zřejmý jiný vztah k biskupu nežli jeho příslušnost k diecézi, to byli biskupovi rytířští leníci (*militēs*) a nerytířští služebníci (manové), Raško byl modřický fojt (Šebánek 1926, 164; Jan 2017, 155–156), z obmyšleného kláštera nebyl přítomen nikdo významný, kdo by stál za vynětí z formule *et alii quam plures*. Uvedená vyžádaná konfirmace právního počínu byla vyhotovena v biskupské kanceláři notářem Ambrožem, uvedeným ve svědečné řadě (Šebánek 1926, 227, 256–258; Smolová 2007, 45–46, č. 14). Listina tedy přinejmenším po textové stránce nebudí nedůvěru.

Listina byla nově zhodnocena v bakalářské diplomové práci Martiny Smolové (2007, 45–46, č. 14). Autorka uvádí v záhlaví edice listiny dvojí denní datum, 3. červenec a 2. červen. Půjde zřejmě o obyčejný omyl v měsíci, správné by mělo být druhé z dat (Bláhová 2001, 344–346, 502). Je však nutno upozornit, že obě starší edice mylně vynechávají v dataci před nonami římskou číslici V a v Regestech Bohemiae et Moraviae II je tím pádem datace převedena k 5. červnu. Listina má však po srovnání s digitální faksimilí na webové platformě Monasterium.net dataci zcela jednoznačnou.

Zaměříme nejprve pozornost na zesnulého Tomáše ze Želešic a jeho ženu. Želešice dodnes sousedí na východní straně katastru s Modřicemi a byly odsud po dlouhou část historie spravovány i duchovně (Mitáček, Procházka et al. 2017, 799). Tomáš byl s nejvyšší pravděpodobností biskupovým manem podobně jako další doložený rytíř ze sousedních Modřic, proto ona biskupská listina (Mitáček, Procházka et al. 2017, 155). Samotné Želešice se připomínají k 7. listopadu 1228, kdy se nacházely v primární výbavě nově zakládaného oslavanského kláštera (CDB II, 315–319, č. 320), pokud ovšem byla lokalita editorem stanovena správně. Ve 13. století se již dále v majetku kláštera nevzpomínají a písemnost na jejich odprodej se nedochovala. Za další zprávu o nich se v minulosti považovala zmínka k roku 1268, kdy údajně biskup Bruno propůjčil rytíři Maynardovi z Modřic lénem mimo jiné 5 lánů ze Želešic (RBM II, 237–238, č. 612). Libor Jan (2017, 154) ale tento údaj nově vztahuje k Želči u Vyškova. První skutečnou zmínkou o Želešicích se tedy nově stává právě studovaná Dětrichova konfirmace pro Vilénu a Rajhrad, která ukazuje poměry poněkud dřívějších časů. Želešice tedy nejspíše nebyly již v průběhu 13. století majetkově jednotné, jejich dějiny však, pokud je mi známo, nebyly moderně zpracovány a podrobnosti známe až pro pozdější dobu (Hosák 2004, 195, 218, 220).

Někdy po letních měsících roku 1292, kdy byl dar olomouckým biskupem zlistiněn, tak připadl klášteru poplužní dvůr v Rajhradcích. Za jak dlouho, to nelze ani odhadnout. Hypoteticky mohla sice Viléna učinit donaci v předtuše smrti, ale mohla také ještě po jistou dobu žít, vyloučena není ani vysoká dlouhověkost. Mladá žena by to však v době vydání konfirmace nebyla ani z dnešního hlediska, tím méně podle středověkých měřítek, jestliže již měla syna plebána. Pokud byly alespoň zhruba dodrženy kanonické zásady, pak mohl být tento muž na kněze vysvěcen ve třiceti letech, v krajním případě v pětadvaceti. Viléna, pokud se vdávala přibližně ve věku 15 let, byla tedy přinejlepším žena zhruba padesátiletá a spíše ještě starší.

Rajhradice jak známo patřily k prvotním darům knížete Břetislava nově zakládané rajhradské cele (CDB I, 356–358, č. 381; Zapletalová 2019, 238–255). Zastihujeme je tedy znovu již ve stavu, kdy je klášter, i když možná jen dočasně, celé nevlastnil. Pro osoby vzdálené Brněnsku je nutno ozřejmit, že se tak dříve nazývala východní část dnešní obce, která byla spojena se západnější vsí Loučkou, oddělenou pravděpodobně jedním z postranních ramen řeky Svratky (Oldmaps). Podle břevnovského urbáře z roku 1406 ale klášter opět vlastnil celou ves a nacházel se v ní dvůr se dvěma lány (DRC 154, 210). Snad se tedy v tichosti klášteru vrátil majetek, jenž mu byl zcizen v neklidných dobách interregna, kdy klášter neměl příliš mnoho možností domoci se práva.

Není však vyloučeno ani to, že klášter již výrazně dříve potřeboval peněžní hotovost a uchýlil se k rozprodávání klášterních statků sousedům. Rajhradický dvůr tedy odkoupil biskupův man Tomáš. Lenní institut existoval v méně rozvinuté formě i v raném středověku a byl vedle imunit jedním ze způsobů, jak ochránit církevní majetky, za biskupa Bruna však bylo starší zřízení uzpůsobeno magdeburskému lennímu právu (Bittnerová 2018, 12–13, pozn. 21–30 s odkazy na předchozí literaturu).

Lze však připustit i třetí možnost, a to, že klášter dvůr pronajal biskupovým manům na dobu více životů, tedy po nejméně dvě generace (např. Fídmuc 2019, 36, 38 s odkazy na prameny a předchozí literaturu). Pak by se ho Tomášova vdova a synové vzdávali dříve, než uplynula dohodnutá lhůta. Důvody neznáme, dvůr jednak nemusel příliš prosperovat; opětovné vzdělání zpustlého půdního fondu, někdy i celých vsí, ale často jen obhospodařování pluziny bývalo ostatně častou příčinou pronájmů do života nebo do více životů. Pohybujeme se ostatně v době, kam kladou narativní prameny domácí války a následný hladomor (Mitáček 2014, 88).

Viléna ale nejspíše již počítala s blízkostí smrti a toužila darem církevnímu ústavu zmírnit si časné tresty, kterých se obávala. Jeden ze synů, asi celibátník bez potomků, rozhodně bez potomků legitimních, byl zajištěn plebánií, druhý se patrně nacházel v biskupových službách, byl tedy opět majetkově zajištěn manským statkem, snad včetně případného potomstva, pokud nějaké měl. Olomoucká biskupská léna urozených osob byla totiž až na výjimky dědičná v mužské linii (Janiš 1997, 326; Frigýly 2023, 54; Bittnerová 2018, 13). Snad byl dokonce druhý z obou bratrů mezitím usazen i dále od Brna než v Modřicích, v sousedních Želešicích nebo jiné blízké vsi. Zejména byl po této stránce výhodný souvislý pás biskupských vsí severovýchodně od Modřic, tj. Chrlice, Holásky, Tuřany a Šlapanice, který s državami kláštera sousedil a byl od ní oddělen převážně vodními toky. S matčinou donací pro rajhradský klášter tedy oba synové vyslovili souhlas, čímž se vzdali majetkový nároků na dvůr i tzv. částečné opravy nad klášterním majetkem, která byla častým jevem a církevní ústavy značně zatěžovala (Borovský 2005, 11–19, 56–65, 83).

Zmínka o dvoře s jedním poplužím či později se dvěma lány odkazuje na v současné době diskutovanou otázku, co to vlastně poplužní dvory byly (Novák 2016, 129–132). Jednalo se o venkovský vrchnostenský stavební komplex, který měl zpravidla funkce hospodářské (plynuly sem výnosy z hospodaření ve vlastní režii a dávky z rustikálu), rezidenční (sídli zde zástupce vrchnosti a vrchnost zde mohla mít obydlí např. pro cestovní potřeby), již méně nutně musel mít i refugiální funkci s příslušnou věžovitou stavbou, sloužící zřejmě spíše jako útočiště v případě nebezpečí, nežli jako trvale užívaná sídelní stavba, musel být komunikačně napojen na hospodářské zázemí atd. Spíše nežli fortifikován byl ohrazen, aby cizí osoby nemohly dovnitř a dobytek ven, mohl, ale nutně nemusel mít i funkci

rezidenční, reprezentační a refugiální. To ovšem asi nebude platit v případě, že byl vrchností klášter v blízké lokalitě, tedy pro rajhradský klášter a Rajhradice. V případě nižšího šlechtice to již není tak jednoznačné, ale opět lze předpokládat sídlo Tomášovy rodiny spíše v nedalekých Želešicích. Různý byl i vztah dvora k jeho hospodářskému zázemí; ke dvorům zpravidla patřil, ale ne vždy přiléhá dominikál a plynuly k němu naturální dávky. V některých případech se tento útvar udržel do novověku a lze ho často spolu s hospodářským zázemím i komunikační návazností doložit i dnes. Pokud by tomu tak bylo i v našem případě, pak nejvhodnější kandidát na tento dvůr a přinejmenším na onen dvoulánový klášterní hlášený k roku 1409 je rozsáhlý dvůr v Rajhradcích východně od komunikace odbočující k dodnes stojící novověké sýpce při cestě na Rebešovice, ze severu ohraničený cestou do Otmarova. Mezi poplužím a dvěma lány nemusí být zásadnějšího rozdílu, rozsah popluzí se zřejmě 1–2 lánům blížil (Čechura 1999, 144), i když v odhadu vztahů těchto výměr nepanuje jednotna. Tento dvůr je pod číslem 1 vyobrazen i na císařském otisku map stabilního katastru (ČÚZK) i na mapě z roku 1874 (MZA 2).

Nyní se ale zaměříme na staršího či alespoň z hlediska pořadí ve svědečně řadě přednějšího ze synů Tomáše a Vilény, Oldřicha. Pokud totiž není v listině jmenován jako první z toho důvodu, že byl kněz, pak je poněkud zvláštní, že byl k duchovní službě vybrán starší ze synů; obvykle k ní býval určen až některý z mladších synů. Je však možné, že měl Oldřich původně ještě staršího bratra, který se sice dožil dospělosti, ale nepřežil matku, a třeba i něco sester. Rovněž mohl mít menší zdravotní deficit, který mu sice znemožňoval vojenskou službu, ale duchovní službě nebránil. Pak povinnost převzít otcovy závazky připadla na jeho mladšího bratra. Snad se můžeme pouštět i do úvah, že se tento muž jako mladý jevil jako nadprůměrně muzikální a jazykově nadaný a že možná dokonce po duchovní kariéře sám zatoužil. Nabízejí se pak v zásadě tři místa, kde mohl nabýt nižšího vzdělání, které by ho předurčovalo ke studiu v olomoucké katedrální škole. Jako jedna z možností se nabízí brněnská *schola* u sv. Petra, doložená osobou scholastika k roku 1234, existující však patrně již v předchozí dekadě (Jan et al. 1996, 30 s odkazy na prameny). V době sepsání Dětrichovy listiny již k ní ale mohla existovat v Brně i alternativa, škola u sv. Jakuba je prvně doložena k roku 1298 a zjevně vznikla dříve, když o ni musel tohoto roku papež rozsoudit spor (Elbel 2013, 693). Tyto školy začaly být zakládány u významných chrámů v důsledku výnosu IV. lateránského koncilu. Neměly primárně za úkol poskytovat základní gramotnost měšťanským synům, ale cílily jednak na výchovu chrámových zpěváků, jednak, a to bylo dlouho jejich hlavním posláním, vyhledávaly a vyučovaly případný dorost, o který by se daly posílit řady kléru. Učily tedy v prvé řadě zpěvu a základům latiny (Sehnal, Vysloužil 2001, 16). Druhá možnost je, že si nadaného synka povšíml biskup nebo některý z jeho kleriků na sousedních Modřicích a ke studiu ho doporučil, zvláště v případě biskupova mana by to bylo jen logické. Třetí možnost, kde mohl nabýt Oldřich v mládí duchovní formace a základního vzdělání, je právě blízký benediktinský Rajhrad, jehož pozemkové majetky byly od želešických a zčásti i modřických odděleny řekou Bobravou. Pro vstup do tohoto ani jiného kláštera se ovšem Oldřich v dospělém věku nerozhodl. Vyššího vzdělání pak nabyl nepochybně v biskupské katedrální škole v Olomouci, pravděpodobnost, že by ho dosáhl v jiné diecézi nebo dokonce v cizině, není velká.

Lokalita, v níž měl být Oldřich plebánem, se dosud vzpírala poznání. Z hlediska možného vztahu želešického rodu k olomouckému biskupství se sice pro výklad toponyma zdánlivě nejvíce nabízejí Strážovice u Kyjova, které nacházíme ve

Zdíkove listině k roku 1141 v obvodu břeclavského kostela (CDB I, 116–123, č. 115). Na počátku 14. století byla ves lénem biskupství a byla počítána k modřickému lennímu obvodu (Hosák 2004, 406; Lechner ed. 1902, 1). O faře ve Strážovicích zde ale po celou historii nepadá ani slovo, kostel zde nikdy nebyl a není zde ani dnes, jsou přiřazeny k sousedním Želeticím, opět připomínaným k roku 1141 a později počítaným rovněž k Modřicím (CDB I, 116–123, č. 115; Hosák 2004, 278; Lechner ed. 1902, Copiar I. 2; Mitáček, Procházka et al. 2017, 157).

Editorka listiny z roku 1292 Martina Smolová tedy neznámou lokalitu ztotožnila se zaniklým Strážovem na Dačicku, ležícím původně cca 1 km severozápadně od Horní Slatiny (Smolová 2007, 46, 54). Právě v nedaleké Horní Slatině je ovšem pozdně románský kostel sv. Jiljí s počátky kladenými do první poloviny 13. století (NPÚ 1; Jokeš 2011, 46). Lokalita se strážním toponymem, po níž je dodnes pojmenován potok, tedy nutně vlastní kostel mít nemusela, každopádně k tomu zatím nemáme žádné věrohodné indicie. Poprvé se ves připomíná až k roku 1376, takže zřejmě není naděje najít k ní výrazně starší informace (Hosák 2004, 169).

Jiný Strážov zanikl u Staré Říše. Po něm se, pokud je mi známo, nedochovalo dokonce žádné anoikonum (pomístní jméno). Zprávy o této vsi jsou pozdní, k roku 1490 měl držet polovinu této vsi Macek ze Strážova a polovina náležela ke Staré Říši. V té se ale již k roku 1257 připomíná farní kostel, patrně od počátku zasvěcený Všem svatým, který z logiky věci musel existovat již dříve (Hosák 2004, 41–42, 45; Vohryzek 2015, 358, 360; CDB V/1, 217, č. 135). Strážov u Staré Říše tedy jako raná plebánie opět nevyhovuje. Obě výše zmíněné lokality, jež se svým toponymem blíží zápisu listiny z roku 1292, navíc ležely hluboko uvnitř Českomoravské vrchoviny, kde ani pro 13. století, kdy i na západní Moravě bouřlivě přibývá kostelů, s příliš hustou farní sítí spíše ještě počítat nelze (Jokeš 2011, 130–134).

Mnohem schůdnější řešení však nabídlo, a rovnou dodejme, že zcela náhodné, nahlédnutí do rejstříku edice Právní knihy z poloviny 14. století, Pamětní knihy města Brna z let 1343–1376, respektive 1379, Pamětní knihy města Brna z let 1391–1515 a Berních rejstříků z přelomu 14. a 15. století (Flodr ed. 1990, 248; 1993, 160; 2005, 752; 2010, 598; Urbánková, Wihodová eds. 2008, 752). Zápisu toponyma ve svrchu jmenované listině se blíží zápisy názvu úplně jiné vsi z těchto pramenů, a to v podobě *Strassaw*, *Strassau*, *Strassow*, *Straxaw* nebo *Strazzaw*. Snad zaniklá ves Strážov (*Strassaw*, *Strassav*, *Strassaw*, *Strasav*, *Strassau*) a její obyvatelé figurují i v Mendelově edici brněnských městských účtů (Mendel ed. 1935, 563). Pokud přijmeme předpoklad, že podobnost se zápisem z biskupské listiny není náhodná, pak se může bez jakýchkoli obtíží jednat o mnohem bližší starobylost faru v Drásově u Tišnova, kde se středověký kostel skutečně nachází.

Prvou zmínku o Drásově najdeme v listině datované editorem do 4. dubna 1238 (CDB III/1, 223–225, č. 180; Jan 1998, 11), pokud listina není ještě o rok starší, jak na základě indikce navrhol J. Šilhan (1987, 315), dále v konfirmaci základní majetkové výbavy z 1. května 1239 a těsně po 7. prosinci 1240, kterými tišnovskému klášteru potvrdil král Václav I. matčiny dary (CDB III/2, 269–271, č. 208; CDB III/2, 353–356, č. 260). Drásov byl však spolu se Svatoslaví darován tišnovskému klášteru jako náhrada za Jihlavu a Brtnici. K této směně muselo dojít po založení tišnovského kláštera, který byl již na počátku roku 1233 ustanoven, i když jej řádová generální kapitula přivtělila až roku 1234, nebo roku následujícího (CDB III/1, 29–31, č. 31; Šilhan 1987, 314–315), avšak před citovanými konfirmacemi Václava I., kde se již o této směně hovoří. Drásov (jméno v podobě *Draszow*, *Drazow*) byl tedy rozhodně poněkud starší než tato

informace. Dále existuje zmínka v údajném falzu na jméno Přemysla Otakara II. k roku 1255, jež ovšem může být i pravou listinou (CDB V/1, 79–81, č. 38; Šilhan 1987, 315–317; Jan 1988, 12), která inseruje deperditní listinu markraběte Přemysla, jinou verzi jeho pravé listiny z 31. října roku 1234 vydané ve Znojme. Zde je jméno vsi již uváděno jako *Strazow* (Jan 1988, 12), k čemuž přispělo zřejmě jeho dobové poněmčení. Středověké a novověké jádro obce je však dosud ve Státním archeologickém seznamu vedeno jako Území s archeologickými nálezy II. kategorie, čili zde žádný výzkum s pozitivními výsledky neproběhl (NPÚ 2). Kostel Povýšení sv. Kříže v dnešní viditelné podobě sice zřejmě nemá starší jádro nežli ze 14. století (NPÚ 3), i když Bohumil Samek (1996, 414–416) u něj románské jádro předpokládal. Neznamená to ovšem, že kostel nemohl mít předchůdce nebo že již o jeho vývoji víme vše.

Pravděpodobně tedy díky šťastné souhře okolností známe prvního jménem známého drásovského plebána z konce 13. století. Co ovšem Oldřicha přivedlo na faru pod tišnovským patronátem, těžko říci. Není známo, že by byl jakýmkoli způsobem významný pro krále, který by na jeho prezentaci naléhal, musela si ho tedy vybrat sama abatyše. Ta pro správu svých far potřebovala laické kněze. Jak se o Oldřichovi dověděla, se můžeme jen domýšlet. Biskup Dětřich se za tohoto klerika nejspíše nepřimluvil, i když ve vyslovené nedobrých vztazích s tišnovským klášterem ho zastihujeme až hlouběji v 90. letech 13. století, kdy znemožnil Tišnovu uplatnit právo na patronát brněnské svato-petrské fary (Jan et al. 1996, 43–44). Samozřejmě ale prezentaci k Drásovu, na němž na rozdíl od brněnského sv. Petra nikomu obzvláště nezáleželo, schválil, a ještě dříve asi Oldřicha i vysvětil, pokud tak neučinil již jeho předchůdce Bruno. Vše ostatní zůstává zahaleno tajemstvím.

Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Literatura

- Bittnerová, B. 2018:** *Nejstarší kopiář metropolitní kapituly Olomouc a jeho dílčí edice z let 1283–1310*. Rkp. diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav pomocných věd historických a archivnictví. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/dtkns/Diplomova_prace_BB_.pdf.
- Bláhová, M. 2001:** *Historická chronologie*. Praha: Libri.
- Borovský, T. 2005:** *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*. Knihnice Matice moravské 16. Brno: Matice moravská.
- CDB I:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie I*. Ed. G. Friedrich. Pragae: Comiti Regni Bohemiae 1907. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=1244>.
- CDB II:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie II*. Ed. G. Friedrich. Pragae: Comiti Regni Bohemiae 1912. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=1243>.
- CDB III/2:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie III/2*. Eds. J. Šebánek, S. Dušková. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1965. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=598>.
- CDB V/1:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie V/1*. Eds. J. Šebánek, S. Dušková. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- CDM IV:** *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV*. Ed. A. Boczek. Olomucii: Aloysius Skarnitzl 1845. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=58>.
- Čechura, J. 1999:** *České země v letech 1310–1378: Lucemburkové na českém trůně I*. Praha: Libri.

- ČÚZK:** 2543-1 Rajhradice – dříve Klein Reigern (Reihradice). Císařské povinné otisky stabilního katastru 1 : 2 880 – Morava a Slezsko. In: *Ústřední archiv zeměměřičství a katastru* [online]. ČÚZK, ©2025 [cit. 2025-01-02]. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=ciom&idrastru=B2_a_6MS_2543-1_4.
- DRC:** *Decem registra censuum Bohemica aetate bellum husiticum praecedente. Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými*. Praha: Královská česká společnost nauk v Praze 1881. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=154>.
- Elbel, P. 2013:** Farní kostel sv. Jakuba Většího (a filiála sv. Mikuláše na Dolním náměstí). In: L. Jan et al.: *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna, 690–714.
- Fidrmuc, L. 2019:** *Kláster premonstrátů v Zábrdovicích ve středověku*. [online]. Rkp. bakalářské práce. Univerzita Karlova. Katolická teologická fakulta. Katedra církevních dějin a literární historie. Uloženo: Digitální repozitář Univerzity Karlovy. [cit. 2025-12-01] Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/111462/130263513.pdf>.
- Flodr, M. (ed.) 1990:** *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*. Brno: Archiv města Brna.
- Flodr, M. (ed.) 1993:** *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III. Rejstříky a přehledy*. Brno: Archiv města Brna.
- Flodr, M. (ed.) 2005:** *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*. Prameny dějin moravských 8. Brno: Matice moravská.
- Flodr, M. (ed.) 2010:** *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*. Prameny dějin moravských 19. Brno: Matice moravská.
- Frigyik, D. 2023:** *Vliv Saského zrcadla a magdeburského ministeriálního práva na zavádění lenního zřízení olomouckým biskupem Brunem ze Schauenburku*. Rkp. bakalářské práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav českých dějin. Uloženo: Digitální repozitář Univerzity Karlovy. [cit. 2025-12-01] Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/183279>.
- Hosák, L. 2004:** *Historický místopis země Moravskoslezské*. 2. vydání. Reprint. Praha: Academia.
- Jan, L. 1988:** Od první písemné zmínky do počátku třicetileté války. In: L. Vykoupil et al.: *Drásov 1238–1988*. Drásov: MNV Drásov, 11–21.
- Jan, L. 2017:** Modřice ve středověku. In: J. Mitáček, R. Procházka et al.: *Modřice. Dějiny města*. Vlastivědná knihovna moravská 101. Modřice: Město Modřice, Muzejní spolek Modřice, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 145–182.
- Jan, L., Procházka, R., Samek, B. 1996:** *Seďm set let brněnské kapituly*. Brno: Biskupství brněnské, Královská stoliční kapitula u sv. Petra a Pavla v Brně, Město Brno.
- Janiš, D. 1997:** Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281–1302). *Časopis Matice moravské* CXVI(2), 325–343.
- Jokeš, P. 2011:** *Farní organizace na středověké západní Moravě*. Brno: Matice moravská.
- Lechner, K. (ed.) 1902:** *Die ältesten Belehnungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz*. Brünn: Deutscher Verein für die Geschichte Mährens und Schlesiens. Dostupné také z: <https://biblio.hiu.cas.cz/records/19f181eb-2b63-4458-a378-03a8888f47bc>.
- Mendel, B. (ed.) 1935:** *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*. Brno: Historická komise při Matici moravské, Československý státní ústav historický. Dostupné také z: <https://ndk.cz/view/uuid:50534c60-3b0e-11ec-aea4-5ef3fc9bb22f?page=uuid:032c8663-8480-48eb-b0e5-5cc4f80747e5>.
- Mitáček, J. 2014:** Od příchodu benediktinů do Rajhradu do roku 1526. Osudy Rajhradu, obestřené mnoha otázkami. In: K. Altman, I. Durec et al.: *Knihy o Rajhradě. Dějiny města od nejstarších dob*. Rajhrad: Město Rajhrad, 79–97, 391–397.
- Mitáček, J., Procházka, R. et al. 2017:** *Modřice. Dějiny města*. Vlastivědná knihovna moravská 101. Modřice: Město Modřice, Muzejní spolek Modřice, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.
- Monasterium.net:** Charter: Benediktini Rajhrad (1045-1908) 29. In: *Monasterium.net* [online]. Monasterium [cit. 2025-02-03]. Dostupné z: <https://www.monasterium.net/mom/CZ-MZA/E06/29/charter?q=1292>.
- MZA 1:** *Moravský zemský archiv*. Fond E6, Benediktini Rajhrad, sign. Ag 8.
- MZA 2:** *Moravský zemský archiv*. D9 Indikační skici, sign. 2183. Rajhradice. 1874. Dostupné také z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/3087>.
- Novák, D. 2016:** České „tvrze“: kritická analýza současného stavu poznání. *Castellologica Bohemica* 16, 123–152.
- NPÚ 1:** Kostel sv. Jiljí. In: *Památkový katalog* [online]. Národní památkový ústav, ©2015 [cit. 2024-01-02]. Dostupné z: <https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-jilji-677806>.
- NPÚ 2:** Středověké a novověké jádro obce – Území s archeologickými nálezy. In: *Informační systém o archeologických datech* [online]. Národní památkový ústav, ©2025 [cit. 2024-01-02]. Dostupné z: <https://isad.npu.cz/stredoveke-a-novoveke-jadro-obce-25304>.
- NPÚ 3:** Drásov, okr. Brno-venkov. Farní kostel Povýšení sv. Kříže. Evidenční list nemovitě kulturní památky. In: *Metainformační systém* [online]. Národní památkový ústav 2025 [cit. 2024-01-02]. Dostupné z: <https://iispp.npu.cz/mis-public/documentDetail.htm?id=911019>.
- Oldmaps:** I. vojenské (josefské) mapování – Morava, mapový list č. 90. Rajhradice. [online]. Ústí nad Labem: Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně. [cit. 2024-05-18]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=lv&map_region=mo&map_list=m090.
- RBM II:** *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae Pars II. Annorum 1253-1310*. Ed. J. Emler. Pragae: Societas regia scientiarum Bohemiae 1882. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=132>.
- Samek, B. 1994:** *Umělecké památky Moravy a Slezska I. A–I*. Praha: Academia.
- Sehnal, J., Vysloužil, J. 2001:** *Dějiny hudby na Moravě*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.
- Smolová, M. 2007:** *Edice listin olomouckého biskupa Dětricha (1284–1293) uložených v MZA*. [online] Rkp. bakalářské práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archivnictví a pomocných věd historických. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/v0bp3/Edice_listin_olomouckeho_biskupa_Detricha_z_let_1284-1293_ulozenych_v_MZA.pdf.
- Šebánek, J. 1926:** Studie o kanceláři Dětricha, biskupa olomouckého (1281–1302). *Časopis Matice moravské* L, 171–275. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:69178d01-9973-11e8-9b22-5ef3fc9ae867?page=uuid:67dda720-9b18-11e8-a1e1-005056827e51>.
- Šilhan, J. 1987:** Počátky tišnovského kláštera. *Vlastivědný věstník moravský* XXXIX(3), 311–320.
- Urbánková, K., Wihodová, V. (eds.) 2008:** *Brněnské berní rejstříky z přelomu 14. a 15. století*. Brno: Matice moravská.
- Vohryzek, S. 2015:** Založení kláštera v Nové Říši a otázka zakladatelských práv k němu do válek husitských. *Časopis Matice moravské* CXXXIV(2), 345–372.
- Zapletalová, D. 2019:** Okolnosti založení rajhradského kláštera a otázka věrohodnosti pseudobřetislavských falz. *Vlastivědný věstník moravský* LXXI(3), 238–255.

Summary

Small contribution to the knowledge of the clerics in the vicinity of Brno in the 13th century

This contribution applies to the information from the episcopal confirmation of the donation, which was performed by the widow of the knight Thomas of Želešice, *Wileena*. She gave the manor court with other properties belonging to it in Rajhradice, with the permission of both her sons Oldřich and Kuno, to the

monastery in Rajhrad after 1292, which means after her own death. This is the first unquestionable mention of the village Želešice. The elder of the sons, Oldřich, was a priest in the unlocalised *Strasow* village. The comparison with the editions of historical sources to the medieval Brno city indicated that the parish church could be in Drásov near Brno.

Dana Zapletalová, *Archäia Brno* z. ú.

Odešel doc. PhDr. Vratislav Janák, CSc.

(28. 2. 1951 – 1. 9. 2025)

Když jsem se před čtyřmi lety pokusil při příležitosti Vratislavových sedmdesátin vcelku podrobně zhodnotit jeho vědeckou a pedagogickou činnost, přál jsem mu za sebe i celou archeologickou obec pevné zdraví, klid, pohodu, hodně tvůrčí invence a vlídné prostředí.¹ Ani ve snu mne nenapadlo, že po relativně tak krátké době, jež uplynula od jeho životního jubilea, už nebude mezi námi. Jeho zdravotní stav se sice zejména v posledním roce a půl zhoršoval, ale bylo to jako na houpačce, někdy hůře, někdy lépe, Vratislav však bojoval a skutečně se zdálo, že je naděje zdravotní problémy překonat, i když o plnohodnotný přístup k životu by už poté asi nešlo. Byl si toho vědom, tím více se upnul k vědecké práci a při dlouhodobějších pobytech v nemocničních zařízeních i v pracovním svého opavského bytu jako solitér bez rodinného zázemí psal a studoval v podmínkách, ve kterých by ne každý uspěl. Bohužel, první zářijový den nepřizní osudu podlehnul; hlava excelentní, ale tělo odmítlo dále sloužit.

Až do posledních chvil svého pozemského bytí se intenzivně zajímal o „svůj“ Ústav archeologie, který na Slezské univerzitě v Opavě v roce 1991 zakládal a postupně formoval. Několikrát, pokud byla příznivá zdravotní konstelace, navštívil i knihovnu Archeologického ústavu AV ČR v Brně, ve kterém, na jeho opavské expozituře, prožil úspěšná, terénními aktivitami prosycená léta (1982 až 1991); svoji kariéru však zahájil v Muzeu Vyškovska,

kde strávil sedm let (1976 až 1982). Profesně byl bytostně spjat především s teritoriem Slezska a severovýchodní Moravy, kde se mimo jiné věnoval zvláště problematice mladší a pozdní doby kamenné, v popředí jeho zájmu však kupř. byla i archeologie a dějiny periferních sídelních enkláv ve střední Evropě, petroarcheologie či otázky týkající se postavení archeologie jako historické vědy apod. Měl skutečně široký přehled o svém oboru jako celku, neztrácel se v podstatě v žádném úseku od paleolitu až po vrcholný středověk, což svým způsobem samozřejmě souviselo i s jeho pedagogickým zaměřením. Vysokou publikační aktivitou hodnotných článků, studií, knižních kapitol i seriálních recenzí a posudků doma a také v zahraničí nepochybně přispěl k posunu znalostí pravěkých dějin jak v rámci českých zemí, tak i v celém střeoevropském prostoru. Byl erudovaným badatelem uznávaným v rámci odborné komunity, a to nejen té české.

S Vratislavem (obr. 1) jsme od dob společných studií na Filozofické fakultě tehdejší UJEP v Brně (1969 až 1974) paralelně procházeli svým odborným životem. Začínal ve Vyškově, já ve slavkovském muzeu, poté jsme oba působili na opavském pracovišti brněnského Archeologického ústavu a po jeho přechodu na Slezskou univerzitu se zejména při výuce pravidelně setkávali i tam; v častém kontaktu jsme byli i v době jeho hospitalizace, znali jsme se tedy poměrně dobře. Byl člověk, jako každý z nás, s přednostmi i chybami, pozitiva však jednoznačně převládala. Měl vynikající paměť, byl enormně sečtělý, dovedl velmi dobře formulovat a argumentovat, rád diskutoval (nejen o archeologii), literatura obecně byla jeho velkým koníčkem. Jeho odchod je pro obor nespornou ztrátou a je jen škoda, že nemohl dokončit rozpracované studie a realizovat své další výzkumné plány, o kterých rád a se zápalem hovořil. Soudičky však rozhodly jinak a nezbyvá, než se s tím smířit. Vratysu, budeš nám chybět!

Poznámka

- 1 Medailon pod názvem „Vratislav Janák – 70 let“ byl zveřejněn v časopisu *Pravěk*, Nová řada 30, Brno 2021, 193–197; v něm jsou uvedeny veškeré relevantní údaje o jeho profesním životě, včetně upozornění na stěžejní publikační výstupy.

Summary

Vratislav Janák has passed away

Vratislav Janák (28 February 1951 – 1 September 2025), a prominent archaeologist and founder of the Institute of Archaeology at the Silesian University in Opava, passed away after a long struggle with health issues. He was a broadly erudite scholar who made a significant contribution to the study of the prehistory of Silesia and northeastern Moravia. He excelled in memory, scholarship, and teaching. His passing is a significant loss to the field and to his friends.

Pavel Kouřil, *Archeologický ústav AV ČR, Brno*, v. v. i.

Obr. 1. Vratislav Janák na lokalitě Otice (okr. Opava) v roce 2012. Foto J. Juchelka.

Fig. 1. Vratislav Janák at the site of Otice (Opava District) in 2012. Photo by J. Juchelka.